

איסורי החזיר כמקרה של רגולציית מזון: בין עולם הרוח והעולם הכלכלי

המאמר בוחן את המזיגה המיוחדת של שיקולים תרבותיים ורגשיים ושל שיקולים כלכליים ומעשיים בתחום של רגולציית מזון באמצעות הדוגמה, הייחודית לישראל, של ההגבלות על גידול חזירים ומסחר בבשרם. הגבלות אלה מעוגנות בשני חוקים מהתקופה הפורמטיבית של המדינה – חוק הרשויות המקומיות (הסדרה מיוחדת), תשי"ז-1956, המסמיך רשויות מקומיות לחוקק חוקי עזר האוסרים או מגבילים מסחר בבשר חזיר (כל רשות בתחום השיפוט שלה) וחוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962, האוסר ככלל על גידול חזירים בישראל (בכפוף לחריגים). שורשי החוקים הללו אמנם נעוצים במידה רבה בקרקע היסטורית ותרבותית – ההסתייגות היהודית המסורתית מבשר חזיר – אך בפועל עוצבו תחומי תחולתם ויישומם גם על ידי אילוצים, תנאים ואינטרסים כלכליים. יתרה מזו: חוקים אלה מדגימים את התופעה של התערבות רגולטיבית המולידה תוצאות לא מכוונות.

המאמר מציג כנקודת המוצא של הדיון את הרקע התרבותי המובהק של איסורי החזיר במשפט הישראלי. מאחר שבמהלך ההיסטוריה היהודית נהפכו איסורים אלה למזוהים עם רדיפת יהודים והשפלתם, השמירה עליהם הייתה לביטוי סמלי של השתייכות קהילתית יהודית וגאווה לאומית. על כן, חוקי החזיר הובנו בדרך כלל על רקע החתירה לעיצוב הספרה הציבורית של המדינה היהודית בתחילת דרכה, ואילו שחיקת היישום והאכיפה שלהם נדונה כביטוי לשינויי העמדות בזירה הציבורית והתרבותית בישראל.

בהמשך לכך, המאמר מתמקד בפן הסמוי של איסורי החזיר ואכיפתם – השיקולים הכלכליים והאילוצים המעשיים שעיצבו אותם.

בצד הפן התרבותי והאידיאולוגי, מוטיבציה מרכזית נוספת שעמדה ביסוד החקיקה שעניינה איסורי חזיר במדינת ישראל הייתה המחסור במזון ככלל ובבשר בפרט בשנותיה הראשונות של המדינה. בתקופה זו של מחסור גברה הנכונות של יהודים שלא נהגו לצרוך בשר חזיר לשקול את הדבר. גם למשטר הקיצוב שנהג באותן שנים – "משטר הצנע" – הייתה השפעה על הנושא: בשר החזיר "כיכב" בשוק השחור, עורר מחלוקות בכל הנוגע לחלוקתו על ידי הממשלה, וכשהוצא מפיקוח על רקע מחלוקות אלה נהפך למבוקש אף יותר, בהיותו סוג הבשר היחיד שאפשר היה לקנות ללא הגבלה.

* שופטת בית המשפט העליון. המאמר מבוסס על מחקר משפטי-היסטורי שנעשה לפני מינוי המחברת לבית המשפט העליון. אני מודה לאורי אהרונסון, לאייל גרוס, לאסף וינר וליופי תירוש על הערותיהם, וכן לעבודתם המסורה של חברי מערכת הכרך "לחם חוק: עיונים במשפט ואוכל".

ההגבלה על האזור שבו מותר לגדל חזירים, בעיקר באזור הצפון, הובילה ליצירת אזור ה"מתמחה" בתחום זה – עם תוצרי לוואי דוגמת מיסוי מוניציפלי גבוה על מגדלי חזירים, שאינם יכולים לעבור לאזורים אחרים. כמו כן, מגדלי החזירים בישראל נהנים דה־פקטו מבלעדיות מכוח החוק, הואיל וחוק בשר ומוצריו, התשנ"ד–1994, אוסר על יבוא בשר טרף לישראל.

לבסוף, אין להתעלם מכך שחוק איסור גידול חזיר נחשב כיום לבעל משמעות כלכלית נוספת, בהיבט של הגנת הסביבה: לריכוז של גידול חזירים באזור מוגבל, בעיקר בצפון המדינה, יש השלכות סביבתיות שאין להתעלם מהן, אך שינויו אינו אפשרי אלא במסגרת חקיקה.

המאמר בוחן את הסוגיה של איסורי החזיר גם מבחינת המעברים בין הסדרה משפטית בעלת אופי ציבורי לבין הסדרה פרטית המבוססת על הקהילה או על השוק. המאמר מתאר את ההתפתחות מעימותים שנסבו על השמירה של איסורי החזיר במישור הפנים־קהילתי (ובמובן זה "פרטי") בתקופת המנדט לעבר "הלאמה" של המחלוקת בנושא במתכונת של חקיקה מדינתית, ובהמשך ל"הפרטה" חלקית מחודשת שלו, שבאה לידי ביטוי בהפחתת האכיפה של האיסורים המדינתיים ובמשקלם הגובר של כוחות השוק על ההיצע של מוצרים מבשר חזיר.

סיכום המאמר חוזר ומציג את המחלוקת שנסבו על איסורי החזיר כדוגמה להסדרה משפטית המשלבת בין התמודדות עם מחלוקות אידאולוגיות לבין סוגיות כלכליות. החקיקה בנושא חזירים בישראל הייתה נטועה בראש ובראשונה בעולם הרוח והתרבות, אולם הדיון בה במשך כל השנים לא היה מנותק מהמציאות הכלכלית ומהצרכים בתחום המזון. כיום העיסוק בה מתמקד במידה רבה בהיבטים בעלי אופי מעשי וכלכלי, ואף משתלב במגמת ההפרטה הרווחת בישראל.

מבוא: רגולציית מזון כנקודת מפגש של אידאולוגיה, תרבות וכלכלה.
 א. הנרטיב הגלוי: אומה מחפשת אחר זהות וסמלים לאומיים. ב. הנרטיב הסמוי: אילוצים ותמריצים כלכליים: 1. הקמת המדינה ותקופת הצנע; 2. החקיקה המקורית ותוצאותיה הבלתי־מכוונות; 3. שינויים בהרגלי הצריכה והשפעתם. ג. נרטיב חלופי: מהסדרה פנים־קהילתית להלאמה ולהפרטה מחודשת. סיכום: חומר ורוח.

מבוא: רגולציית מזון כנקודת מפגש של אידאולוגיה, תרבות וכלכלה

המזון שאנו מניחים על צלחתנו מבטא במקרים רבים את אישיותנו, את השקפת עולמנו ואת תפיסתנו העצמית: האם אנו אוכלי בשר? האם אנו נמנעים מאכילת מזונות מסוימים מטעמים דתיים או מצפוניים? האם אנו אוכלים מאכלים מסורתיים או מתנסים בחידושים

קולינריים מתרבויות אחרות? נוסף על כך, המזון שאנו אוכלים מבטא גם שיקולים מעשיים כמו יכולת כלכלית, הגבלות בריאותיות וסדרי עדיפויות צרכניים. הרגולציה המשפטית בתחום המזון אף היא תולדה של עולמות תוכן שונים ומוטיבציות מגוונות. היא עשויה לבטא העדפות דתיות, מצפוניות או חברתיות נגד מזונות מסוימים (ובעד מזונות אחרים), כמו גם שיקולים כלכליים ובריאותיים (כגון הגבלות על הפצת מזונות לא בריאים או חיוב למסור מידע על תכולתם של מזונות אחרים).

במאמר זה אני מבקשת לבחון את המזיגה המיוחדת של שיקולים תרבותיים ורגשיים ושל שיקולים כלכליים ומעשיים בתחום של רגולציית המזון באמצעות פנייה לדוגמה ייחודית למשפט הישראלי – ההגבלות החקיקתיות המיוחדות על גידול חזירים ומסחר בבשרם (פעילויות המכוונות שתיהן לשוק המזון). הגבלות אלה עוגנו בחוקים שכאו לעולם כבר בתקופה הפורמטיבית של המדינה. חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשי"ז-1956,¹ מסמיך רשויות מקומיות לחוקק חוקי עזר האוסרים או מגבילים מסחר בבשר חזיר (כל רשות בתחום השיפוט שלה) וחוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962,² אוסר ככלל על גידול חזירים בישראל (בכפוף לחריגים). כפי שאראה, השורשים של חוקים אלה אמנם נעוצים במידה רבה בקרקע היסטורית ותרבותית שעניינה ההסתייגות היהודית המסורתית מבשר חזיר, אך בפועל עוצבו תחומי תחולתם ויישומם גם על ידי אילוצים, תנאים ואינטרסים כלכליים. אלה חוקים שמבטאים שילוב בין שיקולים לא מעשיים בעליל – שיקולים מעולם הרגש והזהות – לבין שיקולים מעשיים בעלי אופי כלכלי. בנוסף לכך, החוקים מדגימים היטב את התופעה של התערבות רגולטיבית המולידה תוצאות בלתי-מכוונות.³

בהמשך למבוא, המשך הדברים יציג את ריבוי הפנים של החקיקה בנושא החזיר במשפט הישראלי – הפן התרבותי שעניינו חיפוש משמעות ומאבק על דמותה של החברה הישראלית (בפרק א); הפן הכלכלי שעניינו האינטרסים הכלכליים שעיצבו את איסורי החזיר והושפעו על ידיהם (בפרק ב); והפן שעניינו התנועה על פני הציר שבין הלאמה להפרטה בחיים הכלכליים ובמשפט (בפרק ג). הסיכום יחזור ויציג את השילוב הכמעט בלתי ניתן להפרדה בין היבטים תרבותיים והיבטים כלכליים בתחום של רגולציית מזון.

א. הנרטיב הגלוי: אומה מחפשת אחר זהות וסמלים לאומיים

איסורי החזיר במשפט הישראלי נחקקו, בראש ובראשונה, על רקע תרבותי מובהק – הטאבו היהודי המסורתי על חזירים ואכילת בשרם, טאבו שחרג מגבולותיו של תחום הכשרות במוכן הצר ולכן לא נחשב "דתי" בלבד. אף על פי שמקורם של איסורים אלה הוא בתורה, במהלך

1 להלן: חוק ההסמכה המיוחדת.

2 להלן: חוק איסור גידול חזיר.

3 בעבר ערכתי דיון מקיף במקרה המבחן של איסורי חזיר בישראל, תוך התמקדות בפן התרבותי והאידאולוגי שביסוד המחלוקת. ראו דפנה ברק-ארוז "גלגולו של חזיר: מסמל לאומי לאינטרס דתי?" משפטים לג 403 (2003); DAPHNE BARAK-EREZ, OUTLAWED PIGS: LAW, CULTURE AND RELIGION IN ISRAEL (2007); דפנה ברק-ארוז חוקים וחיות אחרות: דת, מדינה ותרבות בראי חוקי החזיר (2015). המאמר הנוכחי מבקש להתמקד בפן הכלכלי של ההסדרה בתחום, שזכה להתייחסות במחקרים שתוארו, אך לא עמד במרכזם.

ההיסטוריה היהודית הם נהפכו מזוהים עם רדיפת יהודים והשפלתם, ולכן השמירה עליהם הייתה סמל להשתייכות קהילתית יהודית ולגאווה לאומית.⁴ בעבר עסקתי בהרחבה בסיפור עלייתם וירידתם של החוקים המבססים את ההסדרה של איסורי החזיר בישראל מנקודת מבט תרבותית ואידאולוגית.⁵ עלייתם הייתה בתקופה שבה נחקקו ואף נאכפו באופן שביטא מחויבות ונחרצות; ירידתם מתבטאת בכך שבסופו של דבר גידול חזירים ומסחר בבשרם לא רק מתקיימים בישראל אלא אף התרחבו והתפתחו עם השנים,⁶ חרף העובדה שהחקיקה בנושא נותרה על מכונה.⁷ בהתאם לנרטיב המקובל בנוגע לאיסורי החזיר בישראל, יש להבין את החקיקה בנושא על רקע החתירה לעיצוב הספרה הציבורית של המדינה היהודית, ובכלל זה להגדרת סמליה, בתקופה של הקמת המדינה.⁸ באותה עת התמקדה הממלכתיות של בן-גוריון בעיצוב התרבות הלאומית גם על יסוד ההיסטוריה היהודית.⁹ את עיגונם של איסורי החזיר בחקיקה –

4 אחד הביטויים הראשונים לכך היה המקום שניתן לסמל זה במאבק החשמונאי ובסיפורים המזוהים עם חג החנוכה. בהמשך היו לכך ביטויים רבים נוספים, בעיקר באירופה הנוצרית ואף על רקע רדיפתם של האנוסים בספרד. לפירוט ראו *OUTLAWED PIGS*, לעיל ה"ש 3, בפרק 2; חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, בפרק 2.

5 לעיל ה"ש 3.

6 אפשר להדגים את דברים באמצעות מספר "ציוני דרך". בתקופת מלחמת העצמאות היו כארבעים דירי חזירים באזור תל אביב. ראו חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, בעמ' 55. בשנת 1999 נשחטו בישראל 128,285 חזירים. ראו שם, בעמ' 139. בתוך עשור, בשנים 2007–2008 נשחטו כ-200 אלף חזירים בשנה. ראו שם, בעמ' 143. הנתונים מבוססים על פרוטוקול ישיבה מס' 233 של ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת ה-19 (14.7.2014) (להלן: הפרוטוקול הראשון בנושא תקנות צער בעלי חיים), ומובאים גם בספר חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, בעמ' 143.

7 עוד לפעילות הכלכלית בתחום זה ראו שם, בעמ' 138–141.

8 זאת, אף שהחקיקה בנושא החזיר לא הייתה חלק מעיקרי הסטטוס קוו שהתגבשו בסמוך להקמת המדינה והתמקדו בארבעה נושאים: ההכרה בשבת כיום המנוחה הרשמי של יהודים במדינה, אספקת מזון כשר ליהודים במוסדות ציבוריים, נישואין כדת משה וישראל והבטחת אוטונומיה למערכת החינוך החרדית. ראו מנחם פרידמן "ואלה תולדות הסטטוס-קוו: דת ומדינה בישראל" *המעבר מיישוב למדינה 1947–1949: רציפות ותמורות* 47 (ורדה פילובסקי עורכת, 1990); אליעזר דון-יחיאל הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל 30–32 (1997); רון חריס המשפט הישראלי – השנים המעצבות: 1948–1977 (2014).

9 הממלכתיות נזקקה לסמלים ועל כן התקופה של הקמת המדינה התאפיינה בחיפוש מתמשך אחר סמלים שייצגו את הזהות הקולקטיבית החדשה של האומה. סמלים מרכזיים שקיבלו את השראתם מהממלכתיות היו דגל המדינה וסמלה, שקיבלו מעמד רשמי בחוק הדגל והסמל, תש"ט–1949 (כחמישים שנה אחר כך תוקן החוק והיום הוא מעגן גם את מעמדו של המנון המדינה ומכונה חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה, תש"ט–1949). באופן כללי ראו אליעזר דון-יחיאל וישעיהו ליבמן "הדילמה של תרבות מסורתית במדינה מודרנית: תמורות והתפתחויות ב'דת האזרחית' של ישראל" *מגמות* כח 461 (1984); עוז אלמוג "דת חילונית בישראל" *מגמות* לז 314 (1996); ניר קירד *ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון* 169–170 (2009).

במתכונת "מותאמת", שלא עסקה במישרין באיסורי האכילה עצמם¹⁰ – אפשר לראות כחלק בלתי-נפרד מתקופה זו.¹¹ היו שהתנגדו לחוקים אלה, אך הדעה המקובלת היא שבמועד חקיקתם הם נהנו מהסכמה רחבה יחסית – ולכל הפחות הסכמה שחרגה אל מעבר לציבור הדתי – בשל המעמד "המיוחד" של איסורי החזיר בתרבות היהודית.¹² בפועל, במשך שנים רבות לא נחשבה צריכה של בשר חזיר לתופעה רחבת היקף בישראל.

המשכו של הסיפור הגלוי, המתמקד בשאלות של השקפת עולם ותמורות חברתיות, מוביל אל השחיקה שחלה באכיפת האיסורים במשך השנים, מאז שנות השבעים של המאה הקודמת.¹³ מאוחר יותר, בשנות השמונים, התעורר הוויכוח על רקע הצעות להרחבת החקיקה בנושא במסגרת "גל" החקיקה הדתית בעקבות המהפך הפוליטי של 1977.¹⁴ בתקופה זו החלו להיחשף התמורות בהתייחסות לאיסורי החזיר: הרחבתם, שקודמה על ידי המפלגות הדתיות, נתפשה במידה רבה כמייצגת חקיקה דתית גרדא – להבדיל מעניין בעל חשיבות לאומית – ונתקלה בהתנגדות.¹⁵ המחלוקת הממשית והמחודשת בנושא התלקחה בשנות התשעים של המאה העשרים וייצגה שינויים תרבותיים ופוליטיים רחבים בישראל, שהולידו ביקוש גובר לבשר חזיר. תופעה זו קשורה בחלקה לצמיחתה של תרבות חילונית מנותקת מחוויות הגולה, וכן להתפתחות של קולינריה מקומית בעלת אוריינטציה בינלאומית (בין השאר, על רקע העלייה ברמת החיים והתעצמות התיירות הישראלית בחו"ל). במידה רבה אף יותר היא קשורה בשינוי שחל בחברה הישראלית בעקבות גלי העלייה מברית-המועצות לשעבר: העולים ממחוזות אלה לא גדלו בצל הרגישויות הנוגעות לבשר חזיר ורבים מהם היו מעוניינים בצריכתו כפי שהיו מורגלים. על כל אלה אפשר להוסיף את צמיחתה של הפוליטיקה הקיטובית, שבה ההתנגדות בין מפלגה חילונית מובהקת כמו שינוי לבין מפלגה חרדית כמו ש"ס הייתה קרקע פורייה לשגשוגן של מחלוקות סימבוליות כמו זו שנסבה

10 כידוע, האיסור המקורי בתנ"ך הוא על אכילה של בשר חזיר. החוקים בנושא ביצעו "התאמה" של האיסורים המקוריים למתכונת של חקיקה מודרנית, כך שלא תתערב בחופש הפרט על דרך "בדיקת הצלחת" ממש, אלא תגביל את הפעילויות הכלכליות המשפיעות על האפשרות לצרוך בשר חזיר.

11 זאת, חרף הביקורת של בן-גוריון עצמו על מעמדם הלאומי של איסורי החזיר בשל כך שהם קיבלו את מעמדם המרכזי רק בתקופת הגולה, להבדיל מתקופת התנ"ך. מטעם זה סבר בן-גוריון שיש מקום להסתפק בחקיקה מסמיכה לרשויות המקומיות, להבדיל מאיסור כלל-ארצי. ראו ד"ר כ 20, 1838 (התשט"ז).

12 בצד ההתנגדות ליוזמות החקיקה, שבאה בעיקר מצד גורמי השמאל הסוציאליסטי (אחדות העבודה-פועלי ציון ומפ"ם, להבדיל ממפא"י) והקומוניסטי (מק"י), וכן מהמפלגה הפרוגרסיבית, הזכירו דוברים רבים – גם שלא מקרב המפלגות הדתיות – את הפן הלאומי של ההסתייגות מהחזיר. הטיעון הלאומי והתרבותי הודגש במיוחד על ידי מנחם בגין ואסתר רזיאל-נאור מתנועת החירות. עם זאת, אפשר היה למצוא לה תמיכה גם אצל דוברים דוגמת ישראל ישעיהו-שרעבי ממפא"י ושושנה פרסיץ מהציונים הכלליים. להרחבה ראו חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, פרקים 5 ו-6, בעמ' 65-97.

13 שם, בעמ' 98-100.

14 דוגמה מייצגת לכך היא חוק חג המצות (איסורי חמץ), תשמ"ו-1986, שנחקק באותן שנים.

15 ראו חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, בעמ' 100-110.

על צריכתו של בשר חזיר.¹⁶ בשולי הדברים אפשר למצוא ביטוי נוסף לתמורה התרבותית ביחס לחזירים בציבור הכללי ברפורמות שהוכנסו בשנים האחרונות בכל הנוגע לאכיפתם של דיני צער בעלי חיים גם ביחס לחזירים. במוקד הדיונים ברפורמות אלה עמדה הדרישה להתייחסות מכבדת ונאותה לחזירים כיצורים חיים (וזאת בניגוד להתייחסות המסורתית אליהם כחיות משוקצות).¹⁷

זהו אפוא הסיפור הגלוי של חקיקת החזיר במדינה – סיפורם של הסדרים משפטיים המבטאים שינויים תרבותיים חברתיים ותפיסות אידאולוגיות. האם זה הסיפור היחיד האפשרי? האם הוא חושף את התמונה כולה? כעת אפנה לדון בשאלה זו.

ב. הנרטיב הסמוי: אילוצים ותמריצים לכלכליים

בצד הדיון בהסדרה המשפטית של גידול חזירים ומסחר בבשרם מפרספקטיבה תרבותית וחברתית, ראוי לחשוף את ההיבטים הכלכליים שעיצבו אותה ולהציג אותה גם כסיפור של רגולציה כלכלית. ההתייחסות לסיפור זה נעשתה עד כה, גם על ידי, בשולי "הגרסה הרשמית", וכעת אני מבקשת להציגו בהיקף הראוי לו.¹⁸ חשוב להבהיר: אין בכוונתי לטעון כי החקיקה שאימצה את איסורי החזיר אל המשפט הישראלי הייתה כלכלית בעיקרה. אין ספק שהמוטיבציה המרכזית ביסודה הייתה תרבותית, רגשית ואף דתית, אולם אני סבורה

16 מחלוקות חילונית-דתיות נוספות שמתאפיינות בהיבטים סימבוליים נוגעות למכירת חמץ בפסח ולצבינו של יום השבת (מסחר, תחבורה ציבורית וכו'). לחלק מהמחלוקות הללו, דוגמת תחבורה ציבורית בשבת, יש גם משמעויות מעשיות לא מבוטלות בשל השלכותיהן הרבות יחסית על אורחות חיים (בשונה מנושאים יותר "ממוקדים" כגון צריכה של בשר חזיר או מכירת חמץ). ראו עוד שם, בעמ' 111-115.

17 ארגונים המגנים על זכויות בעלי חיים עתרו נגד שר החקלאות כדי לחייבו להתקין תקנות בנושא תנאי החזקתם של חזירים המגודלים לצורכי מאכל. בתגובה המקדמת מטעם המשיב נמסר כי המשדר החל לפעול לקידום התקנת תקנות כאמור, ובנסיבות אלה נקבע כי דין העתירה להימחק מאחר שמיצתה את עצמה. ראו בג"ץ 3993/12 תנו לחיות לחיות נ' שר החקלאות ופיתוח הכפר (פורסם בנבו, 27.4.2014). בהמשך לכך, החל תהליך להתקנת תקנות לפי סעיף 19 לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), התשנ"ד-1994. הסמכות להתקין תקנות בעניין זה מסורה לשר החקלאות, באישור ועדת החינוך והתרבות של הכנסת. הדיונים שהתקיימו בוועדה הם מאירי עיניים בהקשר זה. ראו הפרוטוקול הראשון בנושא תקנות צער בעלי חיים, לעיל ה"ש 6; פרוטוקול ישיבה מס' 252 של ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת ה-19 (2014.7.27). כך, למשל, ציינה נציגה של אגודות צער בעלי חיים: "אנחנו מנסים להגן על החזירים. לא על הצרכנים. התפקיד שלנו זה להגן על החזירים" (הפרוטוקול הראשון בנושא תקנות צער בעלי חיים, לעיל, בעמ' 15). התקנות עצמן פורסמו, בסופו של דבר, בראשית שנת 2015. תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (גידול חזירים והחזקתם לצרכים חקלאיים), התשע"ה-2015. ראו עוד חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, בעמ' 143-144.

18 הדגשתי היבטים אלה בגרסה המאוחרת והמורחבת של המחקר בנושא, שהופיעה בספר חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, ופחות בגרסאות המוקדמות שלו, המובאות גם הן שם. אפשר אף לומר שהדומיננטיות של השיח התרבותי – הסמלי והדתי – מקשה תחילה על חשיפת ההיבטים המתמריצים הכלכליים בתחום.

שחשוב להפנות זרקור לכך שגם שיקולים כלכליים ואילוצים מעשיים עיצבו אותה – ובמידה רבה מזו שמקובל להניח.

1. הקמת המדינה ותקופת הצנע

מוטיבציה מרכזית נוספת לחקיקה בהשראתם של איסורי החזיר במדינת ישראל, בצד הפן התרבותי והאידיאולוגי, הייתה המחסור במזון בכלל ובבשר בפרט בשנותיה הראשונות של המדינה.¹⁹ בתקופה זו גברה נכונותם של יהודים שלא נהגו לצרוך בשר חזיר לשקול אפשרות זו כדי לשבור שבר לביתם. עדויות רבות מימי מלחמת העצמאות מלמדות על כך שגידול החזירים, המאופיין כזול, מהיר ופשוט יחסית, החל "לפרוח" בתקופה זו על רקע המחסור. חיים ברודא, שטיפל באכיפת איסורי החזיר בעיריית תל אביב, התייחס בזיכרונותיו להתרחבות העיסוק המסחרי בחזירים לאחר מלחמת העצמאות ביישובים שסבבו את תל אביב – בית-דגן, אזור, רמלה ולוד.²⁰ גם תחקיר של עיתון "העולם הזה" משנת 1952, שהוקדש לתופעה המתפתחת של גידול חזירים בארץ,²¹ ייחס אותה למחסור בבשר. על פי האמור בתחקיר, "החזירים פרצו תחומים, התפשטו מנצרת ליישובים העבריים במרכז הארץ, נתקבלו בכרכה על-ידי מגדלים יהודים שנהנו מן הדרישה הגדולה בארץ מחוסרת הבשר".

באותה שנה, בעיצומה של תקופת המחסור, ביקשה הממשלה לרכוש כמות גדולה של בשר, לרבות בשר חזיר וטרופות אחרות, כדי לספק את צורכי האוכלוסייה. יוזמה זו הציתה מחלוקת. השר משה שפירא מתנועת המזרחי אף פנה אל הרב יצחק הרצוג, שכיהן באותן שנים כרב האשכנזי הראשי, בשאלה כיצד יש לנהוג באספקה זו, וכן – באופן יותר ספציפי – אם ההלכה מתירה לחלקה לאוכלוסייה הלא-יהודית במדינה ולהשתמש בה להאכלת בעלי חיים.²² על הקשר שבין המחסור במזון לבין הדרישה הגוברת לבשר חזיר הצביע בכנסת גם סגן שר הדתות זרח ורהפטיג: "בימי הממשלה המאנדטורית כמעט שלא היתה קיימת הבעיה הזאת, ובכל אופן לא היתה חריפה. אולם עם מצוקת הבשר בשנים הראשונות להקמת מדינת ישראל החריפה בעיית גידול החזיר ומכירתו".²³

גם למשטר הקיצוב – "משטר הצנע" – הייתה השפעה העקיפה על המוטיבציה להטיל איסורים משפטיים על גידול חזירים ומכירת בשרם. תחילה, בעת שמדיניות הקיצוב הייתה בשיאה, היה בשר החזיר ה"כוכב" של השוק השחור:²⁴ המחסור במזון עודד צריכה של

19 לדיון במחסור במזון בשנים אלה ראו, באופן כללי, אורית רוזין חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים 21-37 (2008); אורית רוזין "תאוות בשרים: התשוקה לבשר בישראל בתקופת הצנע, 1947-1953" זמנים 128, 70 (2014).

20 חיים ברודא נתיבי חיים: פרקי הווי ויצירה (תרע"ה-תשל"ה) 199 (1977).

21 "גידול חזירים בישראל" העולם הזה 5.6.1952.

22 יצחק אייזיק הלוי הרצוג פסקים וכתבים כרך ב: שאלות ותשובות בדיני אורח חיים, סימן לט (שלמה שפירא עורך, התשמ"ט).

23 ד"כ 20, 2385 (התשט"ז). ורהפטיג חזר על הסבר זה בספרו; זרח ורהפטיג חוקה לישראל דת ומדינה 294 (1988).

24 ממדי השוק השחור תפחו באותן שנים והוא הקיף את כל שכבות הציבור. ראו באופן כללי רוזין חובת האהבה הקשה, לעיל ה"ש 19, בעמ' 44-45.

בשר חזיר ולו בדלית ברירה;²⁵ בד בכר, ייבוא בלתי־חוקי של מוצרי חזיר ושימורי חזיר נהפך לאפיק פעולה משתלם. מטעמים אלה, ללא קשר לפנ האידאולוגי, נאבקה הממשלה בסוחרים בבשר חזיר משום שבדרך כלל הם היו "שחקנים" חשובים בשוק המזון הבלתי־חוקי.²⁶ בהמשך, על רקע המחסור הנמשך במזון, התבצעה חלוקה רשמית של בשר חזיר כנגד תלושי מזון למעוניינים בכך. פעילות זו הציחה ביקורת חריפה של הציבור הדתי ועימות פוליטי – בעיקר מצד המפד"ל, שהייתה חברה בממשלה – בשל כך שהממשלה מבצעת חלוקה של בשר חזיר גם ליהודים.²⁷ ביקורת זו הובילה להחלטה של השר דב יוסף, שר האספקה והקיצוב דאז, להוציא את בשר החזיר ממשטר הפיקוח על המזון, וכך לייתר

25 על רקע המחסור במזון "כיכב" בשר החזיר לא רק בשוק השחור אלא גם בחבילות שנשלחו מחו"ל. ראו גם "קנס בעד אכילת כשר?" חרות 21.6.1950 (דיווח על שאילתה של חברת הכנסת אסתר רזיאל נאור מחרות על שיעור המכס הנמוך יותר שנגבה בגין קופסאות של בשר חזיר, בהשוואה לזוה שנגבה על קופסאות של מוצרי בשר אחרים).

26 לדיווחים על "פשיטות" במועדונים, מסעדות וחנויות שסחרו בבשר חזיר, ראו "נתפס מחסן של 'מזון שחור'" מעריב 28.8.1950; "נתגלה 'מרכז' לקציצת־חזיר" מעריב 30.5.1951; א.ח. "השופטים, הציבור והענשים" דבר 3.9.1951 (קריאה להחמרה בענישה בגין עברות מסוימות ובכללן החזקת בשר חזיר); "'מנות שחורות' של חזיר במסעדות ת"א" חרות 8.10.1951; "נמצאו מצרכים 'שחורים'" חרות 15.1.1952; "הופרעו באכילת שינקי וסטייקים" על המשמר 1.4.1952; "אכלו סטייקים וקתלי חזיר" חרות 1.4.1952; "בפלילים" דבר 30.4.1952; "נתגלו מצרכי מזון שהיו מיועדים לשוק השחור" חרות 9.1.1953. לדיווחים על הברחה של בשר חזיר לישראל (הן דרך נמל חיפה והן דרך שדה התעופה בלוד) ראו "נתגלה בשר חזיר מוכרח בידי תושבי לוד" מעריב 1.10.1950; "קתלי חזיר ותפוחים הוקפאו בנמל חיפה" חרות 26.3.1951; "מאסר וקנס על קופסאות בשר־חזיר מטייסים דרום־אפריקניים" על המשמר 15.5.1951; "מאסר למבריחי בשר חזיר" הצפה 15.5.1951; "נדרגו על הברחת בשר חזיר" חרות 16.5.1951; "קנה בשר חזיר" על המשמר 14.7.1952; "כיצד מבריחים בשר חזיר" דבר 28.8.1951; "דרכי ההברחה של בשר חזיר – משפט מבריחים שפעלו בשדה התעופה בלוד" חרות 28.8.1951; "פרשת הברחת בשר חזיר בבית הדין" הצפה 28.8.1951.

27 את השאלה בנושא חלוקה של בשר חזיר על ידי הממשלה העלה השר משה שפירא כשאילתה לדיון בממשלה בישיבתה מיום 16.11.1952 (פרוטוקול ישיבה מס' י/שי"ג של הממשלה ה־3, 4-6 (16.11.1952)). השר דב יוסף הבטיח לברר את הנושא ולהשיב באופן מלא, אם כי הדגיש שאין איסור מוחלט על יבוא בשר לא כשר למדינה (להבדיל מהסכמה שלפיה עליו להתייעץ בנושא עם שר הדתות ובהיעדר הסכמה יובא הנושא לפני הממשלה), וכן שאין איסור על יהודים לקנות בשר חזיר. משה שפירא הדגיש בקריאת ביניים כי בכל מקרה אסור לממשלה לחלק בשר כזה. בישיבת הממשלה שהתקיימה שבוע לאחר מכן, ביום 23.11.1952 (פרוטוקול ישיבה מס' יא/שי"ג של הממשלה ה־3, 2-3 (23.11.1952)) עדכן דב יוסף כי אכן חולק בשר חזיר בשתי תחנות, כדי לנצל מלאי קיים ולחסוך במטבע חוץ. תשובה זו לא סיפקה את משה שפירא, שדרש להעלות את הנושא של חלוקת בשר חזיר ליהודים על סדר היום. לביקורת על חלוקת בשר חזיר במסגרת הקצבת המזון ראו עוד "בשר חזיר – מנה כפולה" הצפה 14.11.1952 (ביקורת על כך שבשר חזיר סופק כנגד תלושי מזון באופן שזיכה את המקבל במנה כפולה של בשר); "הממשלה דנה בשערורית בשר חזיר" הצפה 18.11.1952; "חלוקת בשר החזיר נידונה בממשלה" הצפה 24.11.1952.

את מעורבותה של הממשלה באספקתו.²⁸ ההודעה לא סיפקה את השר שפירא, שראה בכך צעד חד-צדדי שמעורר צריכת בשר חזיר; אולם בשלב זה כבר לא היה אפשר להשיב את הגלגל לאחור. התוצאה המידית של השינוי במדיניות – תוצאה פרדוקסלית מנקודת מבטם של מבקרי המדיניות הקודמת – הייתה שגשוג של המסחר בבשר חזיר, שאותו אפשר היה להשיג כעת בחנויות ובמסעדות באין מפריע, ללא מוראם של הפקחים.²⁹ התפתחויות אלה הולידו דיון בממשלה והחלטה שקבעה כי "הממשלה תעשה לצמצום גידול חזירים ותורה למחלקות הממשלה לא לעזור ולא לעודד גידול זה". בהמשך ההחלטה נקבע כי את האמצעים ליישום ההחלטה תקבע ועדה שחבריה יהיו השרים יוסף בורג מהחזית הדתית המאוחדת, פרץ ברנשטיין מהציונים הכלליים ופרץ נפתלי ממפא"י.³⁰ החלטה זו לא התקבלה כמספקת

28 השר דב יוסף הודיע על החלטתו זו בישיבת הממשלה הבאה, שהתקיימה ביום 30.11.1952 (פרוטוקול ישיבה מס' יב/שי"ג של הממשלה ה-3, 28-30 (30.11.1952)), וכך הסביר: "אין ויכוח שאין לאסור מכירת בשר חזיר במדינה. יש בה נוצרים ואחרים, שאינם חייבים לשמור על דיני הכשרות שלנו. החלטתי לבטל ההוראה המחייבת למסור תלוש תמורת בשר החזיר, ואז אין דינו בחלוקת בשר זה". ראו גם סופרנו בקריית ירושלים "לא יחולק עוד בשר חזיר" **הצפה** 2.12.1952; "חלק מהשותפים הדתיים בקואליציה נגד הממשלה בשאלות דת וחינוך" **על המשמר** 4.12.1952; סופרנו בכנסת "דב יוסף מתחמק מתשובה ישירה בענין חלוקת בשר חזיר" **הצפה** 4.12.1952.

29 ד' ג' "החזיר שאין מדברים עליו – מדוע העופות 'שחורים' והחזיר 'לבן'?" **מעריב** 11.12.1952; הרב כ' פ' מכורש "הקץ לחרפת החזיר והטריפה בישראל!" **הצפה** 14.12.1952; סופרנו בחיפה "מטבח הפועלים בחיפה מגיש לאורחיו בשר חזיר" **הצפה** 18.12.1952; דרגא תביר, מכתב למערכת, "מי מאכיל בשר חזיר?" **הצפה** 21.12.1952; אהרון דולב "שבוע של 'חזיר חפשי'" **מעריב** 2.1.1953; ש' גדיאל "חזיר 'לכל' במסעדות תל אביב – המסעדות הכשרות בפני סכנת סגירה" **הצפה** 5.1.1953; "כאן מוכרים חזיר..." **מעריב** 20.1.1953; חנה זמר ומנחם תלמי "איסור צמצום או סטאטוס קוו?" **דבר** – **השבוע** 6.2.1953 (משאל של דבר השבוע בנושא של מכירת בשר חזיר בעקבות התרת השיווק החופשי שלו בישראל). אכן, היו בתי עסק שנמנעו ממכירת בשר חזיר גם לנוכח התפתחות חדשה זו. ראו למשל "לא נמצא בשר חזיר בנתניה" **דבר** 19.12.1952 (פרסום הבהרה שלפיה לא הוגש בשר חזיר במסעדות "שניידר" בנתניה); "התאח' בתי ההארכה נגד מכירת חזיר" **חרות** 24.1.1953 ("ארגוני בתי הארכה בישראל מושיטים את ידם למלחמה במכירת בשר חזיר בפרהסיה, והם פונים לכל סניפיהם וחבריהם במדינה בתביעה נמרצת לא למכור בשר חזיר"). באופן כללי יותר, אין ספק שהסרת הפיקוח תרמה להרחבת ההיקף של המסחר בבשר חזיר. ראו גם "רוקח מזהיר את המסעדות מגישי החזיר" **הצפה** 8.12.1952 (פנייה של ראש עיריית תל אביב למסעדות שלא להגיש בשר חזיר). מאותה תקופה אפשר להזכיר גם שאילתה של חבר הכנסת יצחק רפאל מהחזית הדתית הלאומית: רפאל התרעם על כך שעלון הקונסוליה הישראלית בווינה דיווח במדור הידיעות הכלכליות כי "מאחר שגידול החזירים בישראל עלה בתנופה רבת, אפשר היה לשחרר בשר חזיר מהפיקוח, אם כי סוגי בשר אחרים מתחלקים במנות". תשובתו של שר החוץ משה שרת הייתה קצרה: "כבר הופנתה תשומת לב משרד החוץ לפרסום, ונשלחה ההערה הדרושה". שאילתה בנושא מתן פרסום לגידול החזירים בישראל, ד"כ 14, 1866 (התשי"ג).

30 ישיבת הממשלה מיום 1.2.1953 (פרוטוקול ישיבה מס' כה/שי"ג של הממשלה ה-4, 49-60 (1.2.1953)).

מבחינת עוצמת ההתנגדות שעוררה צריכתו של בשר חזיר על ידי יהודים. על כן, בסמוך לאחר מכן, בשנת 1953, הוגשו הצעות החוק הראשונות שביקשו לאסור על גידול חזירים בישראל כהצעות חוק פרטיות.³¹ אלה דרבנו את הממשלה, שלא הייתה מעוניינת בחקיקה, לנקוט יוזמות נוספות בתחום. להשלמת התמונה יצוין כי רק לאחר שהיוזמות שנקטו במישור המנהלי נפסלו בפסיקה בג"ץ כנטולות סמכות³² הוגשו בסופו של דבר הצעות החוק שהובילו לקבלת החוקים בנושא: האחת כהצעת חוק ממשלתית³³ והאחרת כהצעת חוק חוצה מפלגות, שנתמכה על ידי חברי כנסת משני קצוות הקשת הפוליטית.³⁴

2. החקיקה המקורית ותוצאותיה הבלתי־מכוונות

השפעתם של שיקולים כלכליים על החקיקה בנושא החזיר הוסיפה להתקיים גם בהמשך הדרך. אכן, החוק הראשון בנושא – חוק ההסמכה המיוחדת – היה בעל השפעה מוגבלת ברמה הלאומית, מאחר שהותיר לכל רשות מקומית שיקול דעת אם לחוקק חוק עזר בנושא אם לאו.³⁵ אולם, חוק איסור גידול חזיר – שאסר על גידול חזירים בכל שטח המדינה למעט חריגים מוגבלים – כבר חולל מהפכה משמעותית. רוב הקיבוצים שעסקו בגידול חזירים נאלצו לחסל את משקי החזירים שלהם, דבר שהוסיף פן כלכלי להתנגדות האידאולוגית של התנועה הקיבוצית לתיקון ולמתכונת המעורבות שלה בהליך החקיקה.³⁶ בשולי הדברים

- 31 הצעת חוק בדבר גידול חזירים, תשי"ג-1953, ד"כ 13, 654 (התשי"ג); הצעת חוק איסור גידול חזיר בישראל, תשי"ג-1953, ד"כ 13, 655 (התשי"ג).
- 32 ראו בעיקר בג"ץ 122/54 אקסל נ' ראש העיר, חברי המועצה וכני העיר של אזור נתניה, פ"ד ח 1524 (1954); בג"ץ 98/54 לזרוביץ נ' המפקח על המזונות, ירושלים, פ"ד י 40 (1956).
- 33 הצעת חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשט"ז-1956, ה"ח 165 (שהובילה לחקיקתו של חוק ההסמכה המיוחדת).
- 34 הצעת חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962, ה"ח 110 (שהובילה לחקיקתו של חוק איסור גידול חזיר).
- 35 הבחנה זו בין המישור הלאומי לבין המישור המקומי מזכירה את העמדה העקרונית שאומצה בחוקה ההודית, המנהיגה שיטת משפט פדרלית, להסמיך את מדינות הפדרציה לאסור על שחיטת בקר בתחומיהן (להבדיל מקביעת נורמה כללית בנושא); INDIA CONST. art. 48. להשוואה מלאה יותר בין החקיקה בנושא חזיר בישראל לבין ההגבלות על שחיטת בקר בהודו ראו Daphne Barak-Erez, *Symbolic Constitutionalism: On Sacred Cows and Abominable Pigs*, 6 *LAW, CULTURE & HUMANITIES* 420 (2010); חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, בעמ' 21-24.
- 36 מעניין להשוות את הנוסח החריף והגורף של החוק לנוסחים חלופיים שהוצעו בישיבות של התנועה הקיבוצית במסגרת ההיערכות לדיונים בכנסת בהצעת החוק ("לחברים שישבו בוועדה בה דיונו על חוק איסור גידול חזיר, התשכ"ב-1962", תק"ם, יד טבנקין, חטיבה 15, מיכל 23, תיק 1). אלה התייחסו להמרת הכותרת "איסור גידול חזיר" ב"קביעת מקומות גידול חזיר" או "הגבלת מקומות גידול חזיר", ולסיוגו של האיסור "לא יגדל אדם חזירים" בתוספת: "אלא במקומות שנקבעו בתוספת". אכן, גם הצעת החוק המקורית כללה הפניה לתוספת – שבה לא יחול האיסור – אולם הנוסחים החלופיים נועדו לתת לחוק המוצע צביון של הסדרה, ולא של איסור.

יצוין כי אף שהחוק לא כלל הסדר שהכיר בזכאות לפיצוי של מגדלי חזירים שעסקיהם נפגעו, אישר משרד האוצר פיצויים כאלה.³⁷

המשך הסיפור הכלכלי המלווה את איסורי החזיר בישראל בא לידי ביטוי בחריגים שנכללו בחוק איסור גידול חזיר ואפשרו בפועל את המשך הפעילות בתחום, בכפוף לכמה הגבלות. החריג העיקרי לאיסור שנקבע בחוק היה ההיתר לגדל חזירים באזור מוגדר בצפון המדינה, שבו מתגוררת בעיקר אוכלוסייה נוצרית.³⁸ חריג נוסף, מצומצם יותר, נסב על פעילות מחקרית (וכן על פעילותם של גני חיות). חריגים אלה הבטיחו את המשך הפעילות הסדירה של ענף גידול החזירים והכירו בהמשך קיומה (ולו במתכונת מוגבלת). כמו כן, הם שימשו בסיס לרגולציה של הענף.

מקורו של החריג "הגאוגרפי-נוצרי" היה התחשבות תרבותית ודתית במי שאינם יהודים ונוהגים לצרוך בשר חזיר (וכן לחץ של הוותיקן). אולם, התוצאה הכמעט בלתי-נמנעת שלו הייתה בעלת השלכות רחבות יותר של העתקת עסקים רבים של גידול חזירים לאזור בצפון.³⁹ נוסף על כך, החריג "המחקרי" אפשר פעילות מסחרית של הפקת בשר חזיר ומכירתו גם מחוץ לאזור הצפון, ככל שזו הייתה תפלה לפעילותו של מכון מחקר, כפי שנעשה, למשל, בקיבוץ להב.⁴⁰ הלכה למעשה, חוק איסור גידול חזיר גרם בעיקר לריכוז

37 החלטת שר האוצר פנחס ספיר מינואר 1964. החלטה זו מפנה להמלצות הוועדה שמינה השר במכתב מה-28.7.1963. ב-27.1.1965 הוציאה המחלקה לפיתוח חקלאי במשרד החקלאות הוראה ספציפית בדבר העברת מענקים לקיבוצים שחיסלו את עדרי החזירים שלהם (המסמכים נמצאים בארכיון מכון לבון). ראו גם גיורא גודמן "חוק יהודי: יישומו והשפעותיו של החוק לאיסור גידול חזירים במדינת ישראל, 1962-1965" קתדרה 141, 105, 114 (תשע"ב).

38 מאחר שהחזיר נחשב לתועבה גם על פי האסלאם, הדיון בהתחשבות תרבותית ודתית במיעוטים התמקד באוכלוסייה הנוצרית.

39 דוגמה לכך אפשר להביא מהשותפות שהקימו שמונה ממגדלי החזירים החשובים לשם רכישת ארמה בתחום השיפוט של אעבלין למטרת גידול חזירים (מאחר שלא יכלו להוסיף ולנהל את עסקיהם במיקומים המקוריים שלהם). ראש המועצה, שהיה מעוניין במשיכת המגדלים לתחומיה, התחייב כלפי השותפות שהמועצה לא תפנה בעתיד לשר הפנים לשם מחיקתה מהתוספת לחוק המונה את הרשויות שבהן הותר להוסיף ולגדל חזירים. היסטוריה זו נלמדת מעתירה מאוחרת של השותפות נגד המועצה המקומית בעניין אחר הקשור לעסקיה. בג"ץ 4264/02 שותפות המגדלים אעבלין נ' המועצה המקומית אעבלין (פורסם בנבו, 12.12.2006).

40 הכוונה לפעילותו של "מוסד ומכון למדע ולחקר החי" בקיבוץ להב. עמדתו הרשמית של הקיבוץ הייתה שהמכון מגדל חזירים למטרות מחקר. כאשר החלו פעולות להחרמה ולהשמדה בגין החזיקת חזירים בקיבוץ, הוגשה לבג"ץ עתירה שהתבססה על החריג לתחולת החוק שעניינו פעילות של מוסדות מחקר. בבית המשפט ניטשה מחלוקת באשר לשאלה מהן אמות המידה להכרה במוסד מחקר, ובסופו של דבר נקבע כי העותרים הצליחו להראות כי אופיו של המוסד הפועל בקיבוץ הוא אכן מחקרי. בג"ץ 229/63 מוסד ומכון למדע ולחקר החי, קיבוץ להב נ' שר-הפנים, פ"ד יח(2) 185 (1964). לימים שלח דב רוזן, הממונה על ביצוע החוק במשרד הפנים, מכתב ביקורתי לשופט ברנזון שכתב את פסק הדין, לאחר שהאחרון פרש מכס השיפוט. רוזן, אדם שומר מצוות, הצביע במכתבו, בין השאר, על היקף הגידול של חזירים בקיבוץ להב – שהלך והתרחב במשך השנים, וכן על העובדה ש"המוסד ומכון למדע ולחקר חי" התאגד כאגודה עות'מאנית רק סמוך לכניסתו של חוק איסור גידול חזיר לתוקף. לחליפת המכתבים בין רוזן

גאוגרפי של ענף גידול החזירים ולא להיעלמותו.⁴¹ במילים אחרות: החוק שנועד לאסור על גידול חזירים בישראל, כפי ששמו מעיד עליו, נהפך בפועל לחוק שהסדיר את גידול החזירים בישראל ואת ריכוזו.

גידול החזירים בישראל הלך והתבסס כענף כלכלי, ובהתאם לכך הדיון בהצעות חוק לעדכון ההסדרים שבחוק קיבל בהדרגה גם צביון כלכלי בולט. בסוף שנות השמונים, כשהועלתה הצעה להרחיב את תחולתו של חוק איסור גידול חזיר ולצמצם את החריגים לו,⁴² הוצגה ההתנגדות להצעה בקרב מגדלי החזירים כבעלת משמעויות כלכליות מובהקות תוך הדגשת הסכנה של הרס ענף כלכלי שלם. חברי הכנסת נדרשו להתייחס גם להשלכות של ההצעה החדשה על הפיתוח רב-השנים ועל ההשקעות בענף גידול החזירים. בהתאמה, התמקדו דיוני הוועדה במידה רבה בהיבט הכלכלי של החוק ובתביעה לפצות את מגדלי החזירים על שלילת קניינם.⁴³ כך, את ההתנגדות הציבורית להצעת החוק⁴⁴ הובילו הקיבוצים שכלכלתם התבססה על תעשיית החזיר (להב ומזרע) עם העיתון "על המשמר", ביטאונה של תנועת השומר הצעיר שאליה השתייכו.⁴⁵ בסופו של דבר לא הובילו הצעות חוק אלה לשינוי החקיקה בנושא.⁴⁶

- לבין השופט ברנזון ראו דב רוזן "חילופי מכתבים על עקיפת החוק של איסור גידול חזיר" **שנה בשנה תשמ"א** 339. יצוין, כי באותה תקופה אף טיפל דב רוזן גם בנושאים הקשורים לחקיקת חוקי העזר בנושא מכירת חזיר לפי חוק ההסמכה המיוחדת. דב רוזן "מיומנו של עובד מדינה דתי מתחיל" **שנה בשנה תשמ"ג** 377, 380-381 ("בעל 'דבר אחר' נסוג אחר"); דב רוזן "מיומנו של עובד מדינה דתי" **שנה בשנה תשמ"ז** 313, 314-315 ("השר סרב לחתום על חוק ההסמכה בנידון החזיר").
- 41 על כך אפשר להוסיף כי אף בהיעדרו של חריג פורמלי ניאווה הרשויות, בסופו של דבר, להעלים עין באופן חלקי מפעילות של גידול חזירים במנזרים "לצריכה עצמית". ראו גודמן, לעיל ה"ש 37, בעמ' 118-122.
- 42 הצעות חוק בנושא הועלו פעמים מספר בשנות השמונים של המאה העשרים, בעיקר כיוזמות של חברי כנסת ממפלגות דתיות; ראו **חוקים וחיות אחרות**, לעיל ה"ש 3, בעמ' 103-108.
- 43 לכתיבה עיתונאית המתמקדת בדרישה לפיצוי של מגדלי החזירים ראו למשל ברוך ברכה "חזיר בדישו" **הארץ** 19.6.1990 (כותרת המאמר מבוססת, כמובן, על "לא תחסום שור בדישו", דברים כה 4); אברהם טל "כפית וגם שדרת?" **הארץ** 2.12.1990 (פרפרזה על "הרצחת וגם ירשת?", מלכים א כ"א 19); בצלאל עמיקם "מכת המוות" **על המשמר** 21.12.1990; יורם בר "חוק החזיר – כולם מבינים עד כמה זה מיותר" **על המשמר** 18.12.1990; בצלאל עמיקם "לא רוצה שמצא וחבריו יקבעו את אורחות חיינו" **על המשמר** 20.12.1990.
- 44 אביבה לורי "קיבוץ להב: זהו חוק חזירי" **מעריב שבת** 23.11.1990, 5; צביה בן-שלום "החזירות מחייבת" **על המשמר** 23.11.1990, 11; בצלאל עמיקם "צאו לנו מהצלחת" **על המשמר** 27.12.1990; עידית פלך "הם כבר לא לבד" **על המשמר** – **הרף הירוק** 25.12.1990.
- 45 מאמר מערכת "חזירות" **על המשמר** 5.12.1990; מאמר מערכת "חוק החזיר – מיותר" **על המשמר** 19.12.1990.
- 46 בפועל, העיסוק בנושא דעך עם פרוץ אירועי מלחמת המפרץ הראשונה בראשית שנת 1991.

3. שינויים בהרגלי הצריכה והשפעתם

כפי שכבר צוין, את ה"צמיחה" המחודשת של המחלוקת בנושא איסורי החזיר במשפט הישראלי – מחלוקת מרכזית ובעלת נוכחות ציבורית – אפשר לייחס במידה רבה לעלייה מברית-המועצות לשעבר. הגעתם של העולים הביאה לזירה הציבורית והפוליטית "קול" בעל משקל שלא הזדהה עם סמליותם של איסורי החזיר – ולזירה הכלכלית היא הביאה קהל צרכנים שביקשו לרכוש בשר חזיר. כמו בשנות החמישים, הביקוש מ"השטח" לבשר חזיר הניע את המערכת המשפטית לפעול. במקרה זה התגובה המשפטית הייתה אכיפה מחודשת של חוקי עזר ותיקים שאסרו על מכירה של בשר חזיר, חקיקה של חוקי עזר חדשים בנושא ותיקון של חוקי עזר ברשויות שלא היו ערוכות למצב החדש.⁴⁷ בסופו של דבר הגיעה פעילות משפטית זו לפתחו של בג"ץ בשלוש עתירות שנסכו הן על אכיפתם של חוקי עזר קיימים והן על חקיקתם של חוקי עזר חדשים או מתוקנים בנושא. העתירות נדונו יחד ופסק הדין בהן ידוע כעניין סולודקין.⁴⁸ פסק הדין הנהיג סטטוס קוו חדש, שקבע כי חוקי עזר האוסרים על מכירה של בשר חזיר יכולים להיחשב חוקיים גם בעידן החוקתי של חוק יסוד: חופש העיסוק – ובלבד שיהיו מידתיים, כלומר: מותאמים להבדלים שבין האזורים ברשות המקומית (והמאפיינים הדמוגרפיים שלהם).⁴⁹

בחקיקה הראשית בנושא של איסורי חזיר לא חלו תמורות, אך דברי חקיקה אחרים השפיעו על המשמעות המעשית שלהם. כך, למשל, חוק איסור גידול חזיר יצר אפקט של בלעדיות למגדלים שפועלים באזור הצפון (ובעקיפין – לרשויות באותו אזור). בהמשך, התחדדה הבלעדיות שממנה נהנו אף ביתר שאת עקב חקיקתו של חוק אחר, שלכאורה לא עסק במישרין בנושא החזיר אלא בתחום הכשרות ככלל – חוק בשר ומוצריו, התשנ"ד–1994.⁵⁰ חוק זה נועד למנוע שינוי של הסטטוס קוו בתחום של ייבוא בשר ולמנוע את האפשרות לייבא בשר לא כשר לישראל (משום שהמעבר לייבוא פרטי של בשר לישראל, להבדיל

47 לאכיפה של חוקי עזר קיימים באותה תקופה ראו למשל ת"פ (שלום נת) 1310/95 מדינת ישראל נ' רובינשטיין (לא פורסם, 23.10.1996); ת"פ (שלום אש) 260/95 מדינת ישראל נ' שמוקלר (פורסם בנבו, 9.3.1998); ע"פ (מחוזי ב"ש) 7182/98 שמוקלר נ' מדינת ישראל – עיריית אשקלון, פ"מ תשנ"ח(2) (1999) 241; ת"פ (שלום פ"ת) 1004/97 מדינת ישראל נ' מוצמחר (פורסם בנבו, 14.3.2001).

48 בג"ץ 953/01 סולודקין נ' עיריית בית שמש, פ"ד נח(5) 595 (2004). בפסק הדין נדונו שלוש עתירות: עתירה נגד חוק העזר החדש של בית שמש שאסר על מכירה של בשר חזיר בכל שטח העיר, פרט לשני אזורים תעשייה; עתירה נגד חוק העזר המתוקן של כרמיאל שאסר על מכירה של בשר חזיר בכל שטח העיר, פרט לאזור התעשייה ושני מרכזים מסחריים מוגדרים; עתירה נגד אכיפה של חוק העזר הקיים של טבריה שהטיל איסור כללי על מכירה של בשר חזיר, ללא כל סייג.

49 תוצאה זו של פסק הדין מבטאת בעקיפין את התמורות התרבותיות שחלו בתפיסה של הציבור היהודי בישראל את איסורי החזיר. הרגולציה שהנהיג פסק הדין – המבוססת על העדפותיהם של תושבי האזורים השונים ברשות המקומית – ניתנת לפירוש כמזהה את איסורי החזיר ואת ההסתניגות מבשר חזיר כעניין של העדפה אישית של חלק מתושבי ישראל, להבדיל מסוגיה עקרונית שנהנית מהסכמה רחבה ומעמד סמלי.

50 להלן: חוק בשר ומוצריו.

מייבוא ממשלתי, פתח לכאורה את פתח לייבוא של בשר לא כשר). כלומר הוא היה חוק בעל תכלית כללית שאינה מכוונת לנושא החזיר באופן מיוחד.⁵¹ אולם, בעקיפין, לחקיקתו הייתה תוצאה מיוחדת בתחום זה. כעת, מקורו של בשר חזיר בישראל יכול להיות רק בחזירים המגודלים בה במסגרת החריגים המוגבלים שנקבעו לכך בחוק איסור גידול חזיר (בשונה מבשר לא כשר אחר, שמקורו יכול להיות בכל אזור אחר בישראל).

האינטרס של מגדלי החזירים באזור הצפון בשימור הבלעדיות והיתרונות שהיא מקנה להם⁵² ניכר בעתירה שהגישה שותפות המגדלים של אעבלין בעניין גידול החזירים בקיבוץ להב.⁵³ כפי שכבר צוין, הפעילות בתחום זה בקיבוץ להב נעשית בחסותו של מכון מחקר שהוקם בהתאם לחריג בחוק איסור גידול חזיר הנוגע למכוני מחקר מדעיים, ובית המשפט העליון כבר פסק כי מכון זה עומד בדרישות החוק.⁵⁴ העתירה החדשה בנושא שטענה כי הפעילות בקיבוץ להב חורגת מהתחום המחקרי נדחתה אף היא לאחר שבג"ץ שוכנע "כי בעיקרו משמש הגידול של המכון בהיקף בו הוא נעשה לצרכים מחקריים והפעילות המסחרית היא תוצאת הלוואי של צרכים אלה", ובכפוף להצהרת המדינה באשר ל"פיקוח ומעקב שיבטיח כי מספר החזירים שמגדלים במכון אינו עולה על הצורך בגידול למחקר".⁵⁵ בהקשר הנוכחי, חשיבותו של פסק הדין נעוצה בהמחשתה של כשרת הדרך שעברה אכיפתו של חוק איסור גידול חזיר – מהימים שבהם ביקשה המדינה לפעול נגד גידול החזירים בקיבוץ להב אל ימים שבהם יוזמה זו מגיעה מצד מתחרים עסקיים, בעצמם מגדלי חזירים. אם כן, מגדלי החזירים באזור הצפון נהנים מהיתרונות הכלכליים הכרוכים במצב המשפטי המיוחד שיצר חוק איסור גידול חזיר. בצד זאת הם סובלים מתלות ברשויות המקומיות שבשטחן הם פועלים, בהיעדר חלופה למיקום עסקיהם. במשך השנים הולידה תלות זו עול תשלומים כבד יחסית ודרישות אחרות שאינן חלות על מגדלי בהמות אחרות (מאחר שמגדלי החזירים הפכו לקהל "שבו" באותם מקומות).⁵⁶ על רקע זה, הפעילות בתחום גידול

- 51 בעקבות בג"ץ 3872/93 מישראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, פ"ד (5) 485 (1993).
 52 על פי הידוע, השאלות שעשויות להתעורר בכל הנוגע ליתרונות הבלעדיות של מגדלי החזירים – מהיבטם של דיני ההגבלים העסקיים – לא הגיעו עד כה לכלל דיון.
 53 בג"ץ 11597/04 המגדלים אעבלין נ' הממונה על מחוז הדרום במשרד הפנים (פורסם בתקדין, 29.5.2008).
 54 ראו לעיל ה"ש 40.
 55 יצוין כי בשנת 2003 נשחטו בקיבוץ להב 18,723 חזירים. ראו עוד חוקים וחיות אחרות, לעיל ה"ש 3, עמ' 140.
 56 במשך שנים רבות נהגה מדיניות שצידדה בהפעלה של בית מטבחים אחד בלבד ברשויות מקומיות אלה. העתירה שהוגשה נגד מדיניות זו על ידי מגדלים החזירים שהעתיקו את עסקיהם לאעבלין נדחתה בנימוק שברוך זו הפיקוח על התנאים הסניטריים בבתי המטבחים אפקטיבי יותר. בג"ץ 261/63 מגידוביץ נ' הועדה המחוזית לבניה ולתכנון עיר, מחוז הצפון, נצרת, פ"ד יח(2) 287 (1964). בד בבד פורש חוק איסור גידול חזיר בבית המשפט העליון באופן קפדני שלא אפשר להוביל חזירים מדיר חוקי אל בית מטבחים חוקי בנסיבות שבהן הנסיעה בין שני המקומות עברה דרך אזור שבו נאסרה החזקת חזירים. בג"ץ 176/64 הלון נ' המפקח הארצי הממונה על ביצוע חוק איסור גידול חזיר, פ"ד יח(4) 790 (1964); בג"ץ 103/65 גורנשטיין נ' שר הפנים, פ"ד יט(2) 618 (1965). לבסוף התיר משרד הפנים לרשויות שבהן גודלו חזירים

החזירים שבה ומביאה אל בתי המשפט התדייניות בין הרשויות המקומיות לבין מגדלי החזירים באשר לתשלומי החובה המושגים על האחרונים. מעניין לשים לב לכך שפסקי הדין הניתנים במקרים אלה הם פסקי דין רגילים הדנים בסוגיות אלה של מיסוי ורגולציה, ללא כל התייחסות מיוחדת לרקע ה"חזירי" של המחלוקת.

כך, למשל, הגיעה אל בית המשפט העליון השאלה אם המועצה המקומית אעבלין רשאית לחייב בארנונה את המחזיקים בדירי החזירים לפי "חשוב ברוטו" או לפי "חשוב נטו" (שהיה מיטיב עם המגדלים).⁵⁷ מחלוקת משמעותית יותר, הקשורה במועצה המקומית אעבלין ובמגדלי החזירים הפועלים בה, נסבה על ניסיון המועצה לשמור על שליטתה בשחיתת החזירים בשטחה – מונופול שהגיב לה הכנסה חשובה.⁵⁸ מסיבות אלה ממש – אך מהכיוון ההפוך – הגישו מגדלי החזירים המקומיים עתירה שתקפה את החלטת המועצה להמשיך ולנהל בעצמה את בית המטבחים המקומי היחיד.⁵⁹ מהדיון בעתירה אפשר ללמוד כי באותה עת שוב לא ענה בית המטבחים הישן על צורכי התעשייה המקומית, מכמה היבטים (פיקוח וטרנינג, גודל ומחיר). למרות זאת ביקשה המועצה לשמר בידה את השליטה בו ואף התנתה את בנייתו של בית מטבחים חדש בכך שתנהל גם אותו. מאז שנפתח בית המטבחים החדש במעיליא⁶⁰ ונכנסה לתוקף התקנה החדשה שאפשרה הובלה חוקית של

להכביד את עולן על המגדלים באמצעות תשלומי חובה ומסים מקומיים בשיעורים גבוהים יחסית. ראו למשל בג"ץ 153/64 "המגדלים" שותפות רשומה נ' שר הפנים, פ"ד יח(4) 388 (דחיית עתירה נגד חוק עזר שהטיל מס עסקים גבוה במיוחד על עסק של גידול חזירים. בית המשפט הסביר כי אי-אפשר לקבוע שהמס הוא בשיעור בלתי-סביר – בין השאר משום שסחורתם של המגדלים משווקת גם מחוץ לשטח שבו הותר גידול חזירים); בג"ץ 228/63 "המגדלים" נ' ראש המועצה המקומית אעבלין, פ"ד יט(1) 617 (1965) (להלן: עניין המגדלים) (דחיית עתירה נגד דרישות שונות שהציבה המועצה לפני עסק של גידול חזירים, לרבות הפעלה של בית המטבחים שבבעלותו על ידי המועצה המקומית וגביית אגרות גבוהות עבור השירות הניתן בו).

57 עע"ם 11137/04 יעקובוביץ נ' מועצה מקומית אעבלין (פורסם בנבו, 1.12.2005).
58 ההפעלה של בית המטבחים היחיד לשחיתת חזירים על ידי המועצה המקומית אושרה, כאמור, בפסקתו של בית המשפט העליון כבר בראשית שנות השישים. ראו עניין המגדלים, לעיל ה"ש 56.

59 ראו בג"ץ 4264/02 שותפות המגדלים אעבלין נ' המועצה המקומית אעבלין (פורסם בנבו, 12.12.2006) (להלן: עניין שותפות המגדלים אעבלין).

60 בית המטבחים החדש במעיליא הוקם מכוחה של החלטת ממשלה בנושא – החלטה 1825 (על/34) של הממשלה ה-28 "מיקום בתי המטבחים ובתי הנחירה – תיקון החלטת הממשלה 279 (פש/3) מ"16.12.7" (22.6.2000). השותפים להקמתו היו מגדלי חזירים ממעיליא וחברות של קיבוץ מזרע, במסגרת חברת מעיליא הלבנה בע"מ. יצוין כי לימים התגלעו בין השותפים להקמתו של בית המטבחים סכסוכים שהגיעו לבתי המשפט (תביעה אזרחית והליכי פירוק). ראו ת"א (מחוזי נצ') 1285/04 נסראת נ' מערני מזרע שותפות (16.4.2012); פר"ק (מחוזי חי') 21923-11-11 בנק מרכנתיל דיסקונט בע"מ נ' גליל מעיליה השקעות בע"מ (27.8.2013) (תובענה זו נמחקה בסופו של דבר. בהחלטה מיום 14.3.2012. באותו הליך ציין השופט זרנקין כי "ככל הנראה, המדובר בחברה טובה, בעלת התמחות ייחודית של נחירת חזירים, אשר בעבר

חזירים ממקום גידולם לבתי מטבחים,⁶¹ נאלצה המועצה המקומית אעבלין להתמודד עם ירידה בהכנסותיה.⁶² היא החליטה אפוא לתקן את חוק העזר המקומי שהסדיר את פעילותו של בית המטבחים והטיל אגרה כוללת בגין גידול ושחיטה של חזירים.⁶³ חוק העזר המתוקן ביקש לשנות את מודל האגרה ולהבחין בין שתי אגרות נפרדות: אגרת גידול ואגרת שחיטה. פיצול זה נועד לפצות את המועצה בגין אבדן ההכנסות עקב פנייתם של מגדלי החזירים לבית הנחירה החדש במעיליא, אף שלשיתתה של המועצה המקומית אעבלין היא שמוסיפה לשאת בעלויות של גידול החזירים, שיש לו משמעויות סביבתיות. שר הפנים סירב לאשר את התיקון בנימוק שהתיקון הוסיף אגרה בגין שירותים שאמורים להיות מכוסים על ידי הארנונה, וסירוב זה הוביל את המועצה המקומית לעתור לבג"ץ.⁶⁴ לשם הצדקת התשלום החדש התייחסה העתירה (גם אם לא כבעיה עיקרית) לא רק להוצאות שנגרמות לה בשל הנזקים הסביבתיים הנובעים מגידול החזירים, אלא גם לעובדה שרוב תושבי אעבלין הם מוסלמים המתנגדים לגידול חזירים.⁶⁵ בסופו של דבר קיבל בג"ץ את עתירת המגדלים בעניין בית המטבחים וקבע כי מדיניות המועצה פוגעת בחופש העיסוק בצורה בלתי־מידתית; כמו כן דחה בג"ץ את עתירת המועצה המקומית בקובעו כי חוק עזר המסדיר את השירותים שבית מטבחים נותן אינו יכול לכלול תשלומי חובה בגין פעולות אחרות.⁶⁶

לכסוף, אין להתעלם מכך שחוק איסור גידול חזיר נחשב כיום לבעל משמעות כלכלית מבחינת המדינה כולה בתחום של הגנת הסביבה. לריכוז של גידול החזירים בעיקר באזור מוגבל בצפון המדינה יש השלכות סביבתיות חמורות. דירי החזירים יוצרים מטרדי ריח

הניבה רווחים נאים לבעליה, ולא פסה התקווה כי ניתן יהיה להשיבה למסלול יציב של ניהול עסקים, לרווחת בעלי מניותיה, עובדיה וספקיה".

61 כפי שצוין לעיל בה"ש 56, פסיקתו המוקדמת של בית המשפט העליון משנות השישים אישרה את הפרשנות הדווקנית שאסרה על הובלת חזירים מחוץ לתחומים שבהם מותר לגדלם, גם לצורך שחיטה; אולם, בעקבות חקיקתו של חוק יסוד: חופש העיסוק, עמדתו הערכנית של משרד המשפטים הייתה שיש לפרש את החוק באופן ליברלי יותר כך שלא יחול על הובלת חזירים ("איסור הובלת חזירים ללא היתר וטרינרי", חוות דעת של מני מזוז, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, 11.4.2002). בהמשך לכך הוסדר הנושא בהודעת מחלות בעלי חיים (הסדרת תנועת בעלי חיים בישראל) (תיקון), התשס"ב-2002.

62 ראו גם רע"א 8965/02 המועצה המקומית אעבלין נ' ניר (לא פורסם, 27.1.2003). במקרה זה דחה בית המשפט העליון בקשת רשות ערעור על פסק דין של בית המשפט המחוזי בחיפה, שאישר את החלטת מנהל השירותים הווטרינריים להגביל את מספר החזירים שאפשר לשחוט בבית המטבחים של אעבלין ל־250 ביום, בשל התנאים הסניטריים היורדים בו.

63 חוק עזר אעבלין (גידול ונחירה של חזירים), תשכ"ה-1964.

64 בג"ץ 9720/03 המועצה המקומית אעבלין נ' שר הפנים – עתירה שנדונה בסופו של דבר עם עתירתם של המגדלים והוכרעה באותו פסק דין – עניין שותפות המגדלים אעבלין, לעיל ה"ש 59.

65 עתירה למתן צו על־תנאי בבג"ץ 9720/03 המועצה המקומית אעבלין נ' שר הפנים, בפס' 22 (לטענת המועצה המקומית העותרת: "גידול החזירים גורם למעמסה כבדה על העותרת, הן בשל המפגעים התברואתיים עימם היא נאלצת להתמודד והן בשל העובדה שמרבית תושבי המועצה הינם מוסלמים, הסולדים, בלשון המעטה, מהתופעה").

66 עניין שותפות המגדלים אעבלין, לעיל ה"ש 59, בפס' 36.

ונחשבים למזהמים של מקורות מים.⁶⁷ בתי המשפט חוזרים ודנים בתיקים פליליים בעניינים של בעלי חזיריות המנהלים את עסקיהם ללא רישיון, וחמור מכך – תוך זיהום סביבתי נרחב, הכרוך גם בזיהום של מקורות מים.⁶⁸ בצד ההליכים הפליליים מתקיימים גם הליכים בעלי אופי אזרחי ומנהלי באשר לזיהום ולמפגעים הסביבתיים האחרים שהחזיריות גורמות.⁶⁹ דוח שפרסם המשרד להגנת הסביבה בשנת 2009 כולל סקירה מפורטת של המפגעים הסביבתיים הכרוכים במשקי החזירים בישראל, ובכלל זה זיהום של מקורות מים וקרקע.⁷⁰ הדברים הגיעו

67 ראוי לציין כי גם במדינות אחרות, ובעיקר באלה שבהן הוא נפוץ, גידול חזירים נחשב מקור לבעיות סביבתיות. ראו למשל John D. Burns, *The Eight Million Little Pigs – A Cautionary Tale: Statutory and Regulatory Responses to Concentrated Hog Farming*, 31 WAKE FOREST L. REV. 851 (1996).

68 ראו למשל ע"פ (מחוזי חי') 2633/02 מדינת ישראל – המשרד לאיכות הסביבה נ' עראף (לא פורסם, 22.1.2002); רע"פ 10470/07 חליל נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 12.2.2008); ת"פ (שלום קר') 714/04 מדינת ישראל נ' עראף (פורסם בנבו, 11.3.2008); ת"פ (שלום עכו) 1889/05 משרד לאיכות הסביבה נ' עראף (פורסם בנבו, 22.2.2009) (בתיק זה התנהלו גם הליכי ביוזון; ראו עפ"א (מחוזי חי') 32238-09-12 עראף נ' המשרד לאיכות הסביבה (פורסם בנבו, 17.2.2013); ת"פ (שלום קר') 1173/07 המשרד להגנת הסביבה – תב"ת"א נ' סעיד (פורסם בנבו, 25.6.2009); ת"פ (שלום קר') 1174/07 המשרד להגנת הסביבה – תב"ת"א נ' מ.מ.ר. גידולים חקלאיים בע"מ (פורסם בנבו, 25.11.2010); ת"פ (שלום עכו) 1669/08 משרד להגנת הסביבה, יועץ המשפטי נ' עסאף (פורסם בנבו, 1.2.2011); ת"פ (שלום עכו) 1865/08 משרד להגנת הסביבה, יועץ המשפטי נ' חרדי (פורסם בנבו, 13.5.2012). ראו גם ע"ח (מחוזי חי') 26570-08-10 הובלות עבוד בע"מ נ' משטרת ישראל (פורסם בנבו, 18.8.2010) (כמקרה זה נסב ההליך על תפיסת משאית שבוצעה ממנה השלכת פסולת לרשות הרבים, לרבות פסולת של חזיריה).

69 בעת"ם (מינהליים חי') 1406/03 צרפתי נ' ראש המועצה המקומית מעיליא (פורסם בנבו, 11.3.2007) התקבלה עתירה מנהלית שהגישו תושבים ובעלי מפעלים במעלות-תרשיחא וכן העירייה עצמה נגד ראש המועצה המקומית מעיליא והמשרד לאיכות הסביבה, בשל כך שאינם נוקטים צעדים נוספים נגד בעלי חזיריות הפועלים בתחומי המועצה – בעיקר מכוח סמכותם לפי סעיף 20 לחוק רישוי עסקים, תשכ"ח-1968, להוציא צו הפסקה מנהלי נגד עסק הפועל ללא רישיון או תוך הפרה של תנאיו. בית המשפט המחוזי קיבל את העתירה. לאחר מתן פסק הדין הגישה המדינה כתבי אישום נגד הבעלים של דירי החזירים הרלוונטיים, ובמסגרת ההליכים אף הגישה בקשות להוצאת צווים להפסקת עיסוק. על רקע זה נהפך הערעור שהוגש על פסק הדין לתאורטי ונדחה. ע"ם 3536/07 אבו חנא נ' צרפתי (4.2.2009). בת"א (מחוזי חי') 976/04 איגוד ערים אזור חיפה ביוב נ' המועצה המקומית אעבלין (פורסם בנבו, 15.3.2012) התקבלה תביעה שהגישו איגוד ערים אזור חיפה – ביוב ועיריית קרית ביאליק למתן צו עשה, המורה למועצה המקומית אעבלין לנתק מגדל חזירים מסוים ממערכת הביוב והטיהור של איגוד הערים ומקו הביוב העובר בשטחה של קרית ביאליק. ביסוד התביעה עמדו טענות בדבר חריגות שנמצאו באיכות השפכים בחזירייה.

70 משרד החקלאות ופיתוח הכפר והמשרד להגנת הסביבה הסדרת גידול חזירים ומניעת זיהום משאבי טבע (מים, אוויר וקרקע): דו"ח סופי (2009).

עד כדי הצעה להעביר את גידול החוזרים לדרום הארץ.⁷¹ בהצעה זו יש לכאורה היגיון כלכלי וסביבתי, אך היא מעוררת קושי מעשי רב בשל השלכותיה על הפשרה ההיסטורית שהושגה עם חקיקתו של חוק איסור גידול חזיר.⁷² יישומה יחייב תיקון של החוק ועשוי להוביל לפתיחה מחודשת של הנושא כולו. אפשר להניח כי משמעויות רחבות אלה הן אלה שמנעו, לפי שעה, את קידום הרפורמה המוצעת. בשלב זה אפשר לסכם ולומר כי אין ספק שהדיון בחוקים שעניינם גידול חזירים ומסחר בכשרם הלך כברת דרך ניכרת מהימים שבהם נבחן בנושא עקרוני בלבד ועד מציאות שבה אי־אפשר לקיימו בלי להתייחס להיבטיו הכלכליים.

ג. נרטיב חלופי: מהסדרה פנים־קהילתית להלאמה ולהפרטה מחודשת

פרספקטיבה נוספת של הדיון באיסורי החזיר במשפט הישראלי מתמקדת במעברים בין הסדרה משפטית בעלת אופי ציבורי לבין הסדרה פרטית המבוססת על הקהילה או על השוק. במילים אחרות, אפשר לתאר התפתחות מעימותים שנסכו על שמירה של איסורי החזיר במישור הפנים־קהילתי (ובמובן זה "פרטי") בתקופת המנדט לעבר "הלאמה" של המחלוקת בנושא החזיר במתכונת של חקיקה מדינתית, ובהמשך – להצביע על תהליך הפוך

71 ראו משרד החקלאות ופיתוח הכפר והמשרד להגנת הסביבה דו"ח צוות הבריקה – רפורמה סביבתית בענף החזיריות (2012). הרוח הוא תולדת עבודתה של ועדה שמינה מנכ"ל משרד החקלאות לבחינת רפורמה סביבתית בענף גידול החזירים. הוועדה, שמונתה בחודש פברואר 2011, התבקשה לבחון את ענף גידול החזירים מכמה היבטים ובהם צורכי הסביבה ודרישות של צער בעלי חיים, וכן להכין תכנית אסטרטגית לרפורמה בענף. בכתב המינוי של הוועדה צוין כי "ניתן לכלול בהמלצות גם אלמנטים של שינוי חקיקה". דוח הוועדה מציג בפירוט את המפגעים הרבים הנובעים מענף גידול החזירים מכמה היבטים (שפכים, ריחות ועוד). על רקע זה התייחסה הוועדה גם לאפשרות להעתיק את מקומות הגידול של החזירים לדרום הארץ, כדי לשפר את תנאי הגידול שלהם תוך צמצום מפגעי הריח והזיהום של מקורות מים. בתקציר ההמלצות המובא בפתח הדוח נכתב:

כדי לפתור את הבעיות שהוצגו לעיל, בחנה הוועדה היתכנות להעקת מבני חזיריות מאזורי הגידול המוגדרים כיום בחוק אל אזורים מבודדים בדרום בהם בעיית מפגעי הריח והסכנה לזיהום מקורות מים נמוכה יותר, ומציאות מקומות מרוחקים מריכוזי אוכלוסיה המאפשרים בניית מבני המשק ללא מגבלת צפיפות לבעלי החיים כך שיתאפשר גידול בתנאי סביבה והגנת בע"ח טובים יותר תוך הפחתה של בעיית הריח לריכוזי האוכלוסיה. הנושא כרוך בתיקון חוק איסור גידול חזיר וכן בהסדרת מנגנון מכרז מתאים לשטחי הקרקע המיועדים כך שייתן יתרון למגדלים שיפנו את המפגעים הקיימים כיום באזורים בהם מתיר החוק את הגידול.

שם, בעמ' 6. ראו עוד אילן ליאור "המלצה: להעביר את גידול החזירים מהצפון לדרום" הארץ 24.6.2012; עדי חשמונאי "ברקס לחזירות: הדירים המזהמים על הכוונת" מעריב 27.7.2012. 72 לתחקיר בנושא הנזקים הסביבתיים הכרוכים בגידול חזירים בגליל במתכונת הקיימת ראו אמיר שואן ויאיר נתיב "חזירות" ידיעות אחרונות – 7 ימים 22.6.2012.

של הפחתת האכיפה של האיסורים המדינתיים ועליית משקלם של כוחות השוק בתחום זה, שינויים שאפשר לראות בהם מעין "הפרטה" ולו חלקית של הנושא.⁷³ טרם הקמת המדינה, שיטת המשפט של המנדט לא הייתה פתוחה כמובן להסדרה של נושא פרטיקולרי בעל משמעות יהודית פנימית כמו איסורי החזיר. לפיכך, המחלוקות בנוגע לגידול חזירים ומסחר בבשרם בקרב האוכלוסייה היהודית היו נתונים להסדרה בספרה הפנים-קהילתית.

כאשר החל המסחר בבשר חזיר באטליזים בתל אביב – לאחר שהובא מהמושבה הגרמנית שרונה – נתקלה פעילות זו בעיקר בהפגנות ובמחאות.⁷⁴ בשנת 1944 העלה חבר מועצת העירייה של תל אביב, דוד צבי פנקס, שאילתה בנושא הכנסתו של בשר חזיר לתחומי העיר, ונענה כי תיעשה בנושא זה פנייה אל המושל.⁷⁵ בסופו של דבר הושג הסכם בין המחלקה הכלכלית של עיריית תל אביב לחברת ספינים, שהייתה המשווקת המרכזית של בשר חזיר בתל אביב, וספינים התחייבה להפסיק למוכרו בחנותה בתל אביב (ולעשות כן רק במסעדות המספקות אוכל לחיילים הבריטים ולפליטים זרים).⁷⁶ בשנת 1945 פעלה הרבנות של תל אביב להשגת התחייבות של "ארגון המעמד הבינוני" ו"התאחדות הסוחרים" לאסור על חבריהם למכור בשר חזיר.⁷⁷ מחאות נגד מכירת בשר חזיר התקיימו גם בערים אחרות.⁷⁸ רשומות הרבנות הראשית מגלות כי נוסף על פעילויות של רבנויות מקומיות נגד אטליזים מסוימים, בשנת 1940 קראה הרבנות הראשית עצמה לציבור להחרים מי שהחלו למכור בשר לא כשר באטליזים, בחנויות, במסעדות ובמטבחים, ובכלל זה להימנע מלהשכיר להם נכסים או לעשות איתם עסקים.⁷⁹ בשנת 1944 פרסמה הרבנות הראשית

73 המונח הפרטה הוא בעל משמעויות רבות. במקרים רבים, הוא מזוהה עם דפוס הפעולה של העברת הבעלות בנכסים מרשויות ציבוריות לגורמים פרטיים. אולם, למעשה, להפרטה יש פנים רבות, ובאופן הרחב ביותר ניתן לאפיין אותה כמזוהה עם הפחתת המעורבות הממשלתית בחיי הכלכלה והחברה. ראו עוד דפנה ברק-ארז "המשפט הציבורי של הפרטה: מודלים, נורמות ואתגרים" עיוני משפט ל 461 (2008); דפנה ברק-ארז אזרח-נתין-צרכן: משפט ושלטון במדינה משתנה פרק שלישי (2012).

74 ברזידא, לעיל ה"ש 20, בעמ' 176.

75 ידיעות עיריית תל אביב 14, 62 בטור של "תשובה לשאלות במועצה" הופיע הדיווח הבא: "על הכנסת בשר-חזיר לתל אביב. 14.5.44. להערתו של מר ד.צ. פנקס בענין הכנסת בשר-חזיר לתל אביב למכירה באיטליזים והחתמתו בחותמת בית-המטבחים העירוני, הודיע ראש העירייה, כי יבקש מן המושל לא להרשות הכנסת בשר-חזיר למכירה בתל אביב". ראו עוד "תיפסק הבאת בשר חזיר מיפו לתל אביב!" הצפה 15.5.1944.

76 "ספינים" מפסיקה מכירת בשר חזיר בתל אביב – לפי הסכם עם המחלקה הכלכלית של עיריית תל אביב" הצפה 3.12.1944.

77 "תוסר חרפת החזיר מהעיר העברית" הצפה 15.6.1945. על-פי הדיווח, "ארגון המעמד הבינוני" הטיל איסור זה באופן כללי, ואילו "התאחדות הסוחרים" נעתרה להטלת האיסור רק על מסעדות ובתי קפה, להברידל מבארים ובתי מלון.

78 ראו למשל "ירושלים מבערת נבלות מתחומיה" הצפה 20.4.1948.

79 ראו שמואל כ"ץ "יומן פעילות של הרבנות הראשית בשנים תרפ"א-תשנ"ג" הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה לייסודה, תרפ"א-תש"א שער שלישי 1157, 1254 (איתמר ורהפטיג עורך ראשי, התשס"ב).

הודעה שדרשה לעצור את גידול החזירים על אדמת ישראל⁸⁰ תוך ציטוט הממרה התלמודית "ארור אדם שיגדל חזירים".⁸¹ קול ציבורי חשוב שנשמע בנושא זה באותן שנים היה זה של ברל כצנלסון, מראשי תנועת העבודה, שיצא אף הוא נגד מגדלי החזירים על בסיס עמדה לאומית־תרבותית.⁸² אמנם בשנים אלה אפשר היה לבסס הגבלות מסוימות על מכירה של בשר חזיר על ההסדרים בתחום הפיקוח הווטרינרי על השחיטה, אך היו אלה הגבלות שוליות יחסית.⁸³ בסופו של דבר, היישוב היהודי לא השפיע במישרין על משפט המדינה, ובמובן זה

80 שם, בעמ' 1279.

81 בבלי, סוטה מט, ע"ב; ראו גם בבלי, בבא קמא פב, ע"ב; בבלי, מנחות סד, ע"ב.

82 ראו ברל כצנלסון "בועד הפועל הציוני" כתבי ב. כצנלסון כרך שישי 203, 213 (תש"ז) ("אינני חושש להגיד שכמה דברים מן המסורת הדתית שלנו הם בעיני קנינים לאומיים חשובים. ואינני רואה בהשקפתי זו שום פגם בהכרתי הסוציאליסטית [...] ולפיכך יכול אני לתאר לעצמי, שעם אשר מלחמת החירות שלו בימי החשמונאים היתה קשורה בהתנגדות לאכילת בשר חזיר, אשר סבל לא מעט במשך אלפים שנה על שלא נכנע למי שרצה להאכילו בשר־חזיר, יהא נוהג כבוד במנהג־קדומים זה, ושהעיר העברית תאסור בתחומיה מכירת בשר חזיר"); ברל כצנלסון "עד כמה אהבת ישראל מגעת? (בעקבות פולמוס של חנוכה)" כתבי בארי (ברל) כצנלסון כרך שנים־עשר – דבריו האחרונים 55, 57 (תש"י) ("לא ברור לי כיצד יסופר לילדינו – ברגש ובטעם – על מסירות נפשו של אלעזר הזקן, ועל חנה ושבעת בניה, אם עצם הדבר אשר עליו יצאו הם ליהרג אין לו אחיזה באורח־חיים שלנו? ואיני יודע כיצד יסופר לילדים – בהפלאה ובהערצה – על גיבורינו הקטנים, על הקנטוניסטים, אשר סבלו רעב ומהלומות ולא הביאו בשר־חזיר אל פיהם, אם כל ענין זה איננו אלא משפט קדום שאבד עליו כלח?").

83 אפשר היה לנקוט צעדים משפטיים נגד עסקים שמכרו בשר חזיר, ואלה אף ננקטו, תוך שימוש בכללי הפיקוח הווטרינריים, היינו: כשהבשר לא נשא חותמת של בית המטבחים. במישור הפורמלי לא הוגבלו צעדי אכיפה אלה למכירה של בשר חזיר דווקא. עם זאת, אפשר להתרשם כי בפועל לא נשחטו חזירים בבתי המטבחים של תל אביב, וכתוצאה מכך, במקרה הטיפוסי, בשר חזיר לא נשא חותמת וטרינרית וממילא החזקתו ומכירתו היוו עבירה. ככלל אסרה תקנה 8 לתקנות בית המטבחים (חא"י ג 1636, משנת 1927) על שחיטת בהמה המיועדת למאכל שלא בבית מטבחים, וכן אסרה על מכירת בשר המיועד למאכל אם אינו מוחתם בחותמת של בית מטבחים. כחריג לכלל, תקנה 22(1) לאותן תקנות התירה שחיטה של חזירים וגמלים מחוץ לבית מטבחים, בכפוף לקבלת אישור לכך מהרשות המקומית. בהמשך התעוררה השאלה המשפטית אם מותר למכור בשר חזיר ללא חותמת רשמית של בית מטבחים על בסיס הטענה שהשחיטה בוצעה כדין מחוץ לבית המטבחים. בפועל הוגשו כתבי אישום נגד מי שמכרו בשר חזיר ללא חותמת של בית מטבחים, ואלה טענו להגנתם כי הפטור שבתקנות נועד לאפשר מכירה של בשר חזיר ללא קבלת חותמת כאמור. תחילה התקבלה טענה זו בפסק דין שניתן בבית משפט השלום בתל אביב, אולם בסופו של דבר היא נדחתה – קודם בפסק דין של בית המשפט המחוזי בתל אביב, באמצע שנת 1945 (Att'y Gen. v. Leo [1945] S.C.D.C. 351) ובהמשך בפסק דין של בית המשפט העליון המנדטורי שניתן בשלהי אותה שנה (Crim. App. 162/45 Caspi v. Att'y Gen., 12 P.L.R. 567 (S.C. 1945)). התוצאה המעשית של פסקי דין אלה הייתה מתן כוח לרשויות מקומיות לפעול בעקיפין נגד מכירה של בשר חזיר בתחומיהן. העברה הייתה רגולטורית, אך לעתים – כשנדונו מוכרי הבשר בפני שופטים יהודים – אלה הוסיפו לנאשמים גם תוכחה מוסרית. ראו "באת מגרמניה, כדי למכור בשר חזיר בעיר העברית?" המשקיף 20.6.1944 (דיווח על דבריו של השופט צוקרמן במשפט

ההתנגדות לגידול חזירים ולמסחר בבשרם הייתה חייבת להתבסס במידה לא מבוטלת על פעילות פנים-קהילתית, דהיינו פעילות שאפשר לכנותה "פרטית" לפחות במובן זה שאינה חלק ממשפט המדינה הפורמלי.

עם הקמת המדינה החל עידן חדש – של התמודדות ישירה עם איסורי החזיר במישור הציבורי. כאמור, התמודדות זו החלה עם חקיקתם של שני החוקים שכבר נזכרו – חוק ההסמכה המיוחדת וחוק איסור גידול חזיר. המעבר לרמה הלאומית התבצע בהדרגה, תחילה באמצעות מעבר לחקיקה שרק הסמיכה את הרשויות המקומיות לפעול (בחוק ההסמכה המיוחדת), ורק בהמשך באמצעות חקיקה בעלת אופי כללי (חוק איסור גידול חזיר).

לאחר ה"שיא" של פעילות משפטית ענפה בתחום בשנות החמישים והשישים, ודעיכה מסוימת של העיסוק בו לאחר מכן, התחדש המאבק ברמה הלאומית בשנות התשעים – גם אם בזיקה לחוקי עזר של רשויות מקומיות. פעילות מחודשת זו הובילה לפסק הדין בעניין סולודקין, שנדון לעיל, שלכאורה הסדיר מחדש את הנושא בקובעו שחוקי עזר המגבילים מכירה של בשר חזיר הם אפשריים – ובלבד שנחקקו על בסיס בדיקה של העדפות האוכלוסייה באזורים שונים בשטחה של הרשות המקומית.⁸⁴ השנים שחלפו מאז ניתן פסק הדין מלמדות על כך שהחלטות של רשויות המדינה (בין הרשות המחוקקת ובין הרשות המבצעת) שוב אינן זירת הפעילות המרכזית בתחום זה. בניגוד למה שאפשר היה לצפות, עניין סולודקין לא הוליד פעילות אינטנסיבית של תיקון חוקי העזר הקיימים בהתאם למתווה שהוצע בו; אדרבה: בדיקה של מערך חוקי העזר מלמדת על היעדר כמעט מוחלט של פעילות חקיקתית בנושא במישור המקומי בעקבות פסק הדין. בנתניה הועלתה הצעה לתקן את חוק העזר העירוני באופן שיאסור על מכירת בשר חזיר בכל שטח השיפוט שלה, למעט שני אזורים תעשייה, היינו: לא באזורי מגורים.⁸⁵ ההחלטה על כך התקבלה בלי שנערך מטעם הרשות סקר כפי שמתחייב לכאורה מעניין סולודקין ובניגוד לחוות דעתה של היועצת המשפטית

של בעל מסעדה מתל אביב); "הציג חזיר למכירה" המשקיף 6.2.1945 (לפי דיווח זה, שהתייחס למשפט שהתקיים בפני השופט אלוף, צוין כי "במתן פסק-הדין הצביע השופט על הנזק המוסרי שבעלי בתי קפה מסוגו של הנאשם גורמים לציבור"). באחד המקרים אף הוגש ערעור על פסק דינו של השופט קיסטר מבית משפט השלום בתל אביב (ולימים שופט בית המשפט העליון של ישראל) ובו נטען כי הקנס שהוטל על הנאשם היה חמור מן הרגיל משום שהשופט חרדי. ראו "ביקש להיפטר מעונש מחמת דתיותו של שופט בת"א" הצפה 14.6.1946. בית המשפט המחוזי בתל אביב דחה את הערעור.

84 עניין סולודקין, לעיל ה"ש 48.

85 ישיבה 74 של המועצה ה-13, עיריית נתניה (15.7.2007). ראו עוד רענן בן צור "סערה בנתניה: בעירייה אסרו על מכירת חזיר" Ynet 17.7.2007; אורון מאירי "נתניה: חוק נגד מכירת בשר חזיר" ידיעות אחרונות 18.7.2007. לדיווחים בעיתונות המקומית ראו שמואל נהון "משבר החזירים" קול השרון 11.7.2007, 40; אופירה חסיד ואליאנורה חריומן "משבר החזירים וכל האמצעים כשרים" קול השרון 18.7.2007; אסף וקנין ואבי מוססקו "החזיר יוצא ממרכז העיר השבוץ בנתניה" 19.7.2007, 30; ערן יהודה "אל תהיה חזיר" ידיעות נתניה 20.7.2007, 36; יגאל חי "בניסיון למנוע מכירת חזיר בנתניה: מתקנים חוקי עזר ושורפים מערבייה לא כשרה" הארץ 7.8.2007.

של העירייה. בסופו של דבר לא קודמה ההצעה.⁸⁶ העיר היחידה שבה נחקק חוק עזר חדש בנושא, בשנת 2011 – תוך אימוץ המודל של קביעת תחומים מותרים למכירתו של בשר חזיר – היא רמלה.⁸⁷ נוסף על כך אפשר להצביע על רשויות מקומיות ספורות שהותירו על כנם את חוקי העזר המקוריים בנושא, אך החליטו על ביטול של סעיף העונשין בהם (וכך הותירו בידיהן סמכויות אכיפה מנהליות בלבד – סמכויות כניסה, עיקול והחרמה).⁸⁸ ראוי לחשוף את הסיפור שטרם סופר במלואו – ההעברה המחודשת של המחלוקת בנושא החזיר אל התחום הפרטי, תוך התבססות על כוחות השוק וכחירות חברתיות, במתכונת שמזכירה דווקא את הדינמיקה של תקופת המנדט. הלכה למעשה, גידול חזירים בישראל ומכירת בשרם הם מציאות קיימת, במובן זה שבשר חזיר מוצע למכירה בישראל כמעט בכל מקום, וליתר דיוק: בכל מקום שיש לו ביקוש. אם בעבר הרחוק נמכר בשר חזיר בעיקר באטלזים שכונתיים קטנים ובמעדניות, כיום יש מגוון של מוצרי חזיר גם בחנויות גדולות יותר ובמרכולים, בעיקר של רשת המזון הלא-כשרה "טיב טעם" בעלת הפריסה הכלל-ארצית (שבתחילת דרכה פעלה מתוך התכוונות לציבור העולים ממדינות ברית-המועצות לשעבר, אך הרחיבה את תחום פעילותה).⁸⁹ כך חזרה הפעילות בנושא לקהילה ולשוק – באמצעות "הצבעה ברגלים" או "הצבעה בכיס" של קהל הצרכנים.

בהקשר זה חשוב לציין שמרבית רשתות המזון בישראל נמנעות ממכירת מזון לא כשר (כמו גם מפתיחת עסקיהן בשבת) כדי לעמוד בדרישות לקבלת תעודת כשרות, ולא בשל דרישה חוקית. הדברים אמורים כמובן לא רק בהגבלה על מכירת בשר חזיר אלא בהגבלות כשרות ככלל. עם זאת, היעדרו של בשר חזיר מהמדפים של מרבית חנויות המרכול בישראל, למעט "טיב טעם", היא עובדה חשובה שיש בה כדי ללמד על כך שגם בישראל של היום בשר חזיר הוא – לפחות במידת מה – "דבר אחר".

86 בשנת 2014 הועלתה טרוניה דומה מצד חבר מועצה דתי בעיר עפולה על רקע כוונה לפתוח חנות חדשה לממכר בשר חזיר באחד ממתחמי הקניות בעיר, שוב תוך תביעה של התייחסות שונה לאזורי מגורים. ראו ענת גון "הצעה: לאסור מכירת מוצרי חזיר בעפולה" Ynet – עמק וגליל 12.1.2014.

87 חוק עזר לרמלה (בשר חזיר), התשע"ב-2011. חוק עזר זה מגדיר כ"אזור מיוחד" רחובות ושכונות מסוימים המצוינים בו (סעיף 1), וקובע כי האיסור על מכירת בשר חזיר חל "מחוץ לאזור המיוחד" (סעיף 2).

88 ראו חוק עזר לחולון (ביטול סעיפי העונשין), התשס"ח-2008; חוק עזר לנתניה (ביטול סעיפי העונשין), התשע"ד-2014; חוק עזר לשדרות (ביטול סעיפי עונשין), התש"ע-2010; חוק עזר לאור יהודה (ביטול סעיפי העונשין), התשע"א-2011. בכל הנוגע לעיר נתניה התיקון הוא התפתחות מפתיעה בהתחשב בעובדה שרק כשנה קודם לכן רווח על כוונה לתקן את חוק העזר בכיוון של החמרה, כמפורט לעיל ליד ה"ש 85.

89 במהלך השנים רכשה רשת "טיב טעם" את חברת "מעדני מזרע", שהייתה במשך שנים רבות הגורם המוביל בשוק בשר החזיר. הגורם המרכזי הפועל בשוק זה הוא אפוא כעת גורם עסקי טהור, להבדיל מחברה השייכת לתנועה הקיבוצית. הצגת סיפורו של מפעל הבשר של קיבוץ מזרע מנקודת המבט של מעבר מאידיאולוגיה אנטי-דתית לעבר עמדה תועלתנית-עסקית בבעלות החדשה של "טיב טעם" מובא בסרט התיעודי "חזיר בארץ הקודש" (חן שלח במאי, זייגוט פילמס, 2016).

הזיהוי של רשת "טיב טעם" עם מכירת בשר חזיר הודגשה כשאיש העסקים ארקדי גאידמק שקל את האפשרות לרכוש אותה. במסגרת המגעים הכריז גאידמק כי יורה על הפסקת המכירה של מוצרי חזיר ברשת⁹⁰ וכן על הפסקת הייצור של מוצרי חזיר במפעל של חברת "מעדני מזרע"⁹¹ שנוסדה על ידי קיבוץ מזרע אך "טיב טעם" רכשה את השליטה בה.⁹² יותר משהייתה תכנית עסקית ביטאה הכרזה זו בעיקר עמדה ציבורית של גאידמק, שבאותה עת ביקש לבסס את מעמדו בישראל.⁹³ בסופו של דבר העסקה לא יצאה אל הפועל⁹⁴ ולכאורה לא הותירה את רישומה, אך היא מעוררת מחשבה וממחישה שכיום עמדה עסקית (שמשמעותה היא רגולציה פרטית-וולונטרית) עשויה להשפיע יותר מפעילות חקיקתית או מנהלית, בבחינת "בעל המאה הוא בעל הדעה".⁹⁵

דוגמה נוספת שממחישה את כוחה של הפעילות ברובד ה"פרטי" אפשר להביא מהליך של תובענה ייצוגית שננקט בעניינה של מסעדה שזיהתה מנות שהוגשו בה כמכילות בשר עגל, למרות שבפועל הוכנו מבשר חזיר.⁹⁶ המסעדה שעניינה נדון וזוהתה כמסעדה לא כשרה ולסועדים בה היה ידוע שנמכר בה גם בשר חזיר. עם זאת, התובעת הייצוגית העידה על עצמה כמי שנמנעת מאכילה של בשר חזיר, למרות שאינה מקפידה על כשרות. בקשת האישור לתובענה הייצוגית התבססה על הטענה שאין מדובר בטעות אנוש כי אם בהתנהלות שיטתית. על-פי האמור בפסק הדין שאישר את התובענה הייצוגית "המבקשת הודיעה כי אינה מקפידה על כשרות וידעה כי המסעדה אינה כשרה. יחד עם זאת, חזיר מעורר בה

90 עופר פטרסבורג ותני גולדשטיין "גאידמק: אוציא את החזיר מטיב טעם" ידיעות אחרונות 10.6.2007. קריקטורה שפורסמה בעיתון הארץ באותו זמן הציגה אם חזירה מספרת לילדיה סיפור, בלויית הכיתוב: "ואז בא גאידמק הטוב שלנו..." (קריקטורה מאת דניאלה הארץ 12.16.2007). לדוגמה מוקדמת לרכישת אטליז הסוחר בבשר חזיר, כדי לחסל את עסקיו, ראו ל' דוד "חסיד חב"ד קנה אטליז וחיסלו" דבר 7.11.1963.

91 אורנה יפת "גאידמק: לא אפטר עובדים ממזרע אבל המפעל יהיה כשר" Ynet 10.6.2007; אלי אשכנזי "בקיבוץ מזרע חוששים מסוף עידן החזיר" הארץ 11.6.2007; אריק וייס "מזרע טרדישן" מעריב 11.6.2007; רונית מורגנשטרן "מזרע: אם טיב טעם תוכשר – ניפרד ונרחיב את הרשת שלנו" מעריב – עסקים 12.6.2007.

92 ראו לעיל ה"ש 89.

93 ראו גם לילי גלילי "גאידמק הכשיר עצמו" הארץ 11.6.2007. על פי סקרים שפורסמו בעיתונות, מימוש התכנית היה עלול לגרום לכריחת לקוחות מ"טיב טעם". ראו משה רונן ואח' "טעם מר" ידיעות אחרונות 11.6.2007.

94 תני גולדשטיין ואורנה יפת "התפוצצה עסקת גאידמק – טיב טעם" Ynet 18.6.2007.

95 דוגמה מעניינת נוספת לכך אפשר להביא מכתבה שתיארה מגמה חדשה של הוצאת בשר החזיר מתפריטיהן של מסעדות יוקרה מסוימות בעקבות "אופנה" חדשה של הסתייגות ממנות הכוללות אותו, גם במסעדות לא כשרות. ראו ליבי שפרלינג "לאן נעלם הלבן בפיתה" הארץ – גלריה 18.5.2016. כותרת-המשנה של הכתבה הייתה "בשר החזיר הוצא מתפריטי מסעדות ישראליות רבות בשנים האחרונות, אפילו אם הן המשיכו להגיש מנות לא כשרות אחרות. שפים מספרים על הלקוח הישראלי העכשווי שאוכל נקניק על גבינת הפיצה, אך דורש שהוא יהיה כשר. החברה הישראלית בצלחת".

96 ת"צ (מחוזי ת"א) 17879-07-13 סוירי נ' צפרה בע"מ (פורסם בנבו, 29.1.2017).

גועל והיא נמנעת מלאכול מאכלים המכילים בשר חזיר".⁹⁷ להשלמת התמונה ייאמר כי הבקשה אמנם התמקדה בטענה כי בשר החזיר נחשב למוצר זול ונחות יותר, אך הדגישה גם את תחושת הגועל והמיאוס שעוררה צריכתו של בשר חזיר בקרב מי שנמנעים מאכילתו. עוצמתה היחסית של ההשפעה במישור הכלכלי-פרטי (בהשוואה לפעילות במישור השלטוני)⁹⁸ בולטת אף יותר כשמביאים בחשבון את העובדה שכל שינוי בהיקף תחולתה של החקיקה הקיימת בנושא החזיר היה כפוף לביקורת חוקתית על פי חוקי היסוד. אכן, אי-אפשר לדבר על הפרטה מלאה של איסורי החזיר. הפעילות במישור הפרטי נעשית על רקע הסדרים ברורים שעודם בתוקף – חוק ההסמכה המיוחדת וחוק איסור גידול חזיר. אולם, אין לזלזל בחשיבות התופעה. אפשר לראות את הדברים גם בהקשר רחב יותר: מדיניות ההפרטה השפיעה גם על חקיקתו של חוק בשר ומוצריו. מדיניות זו היא שהולידה את התופעה של ייבוא בשר טרף לישראל – ובעקבותיה הגיעו התגובה החקיקתית והדיון החוקתי שליווה אותה בעניין מיטראל.⁹⁹

סיכום: חומר ורוח

התפתחות המחלוקת שנסבו על מקומם של איסורי החזיר במשפט הישראלי אינה רק סיפור מעניין אלא דוגמה לשילוב הבלתי-נמנע בין הסדרה של מחלוקת אידאולוגיות לבין סוגיות כלכליות או למצער תוצאות כלכליות של החלטות שהתקבלו מטעמים עקרוניים אחרים. החקיקה בנושא חזירים בישראל הייתה נטועה בראש ובראשונה בעולם הרוח והתרבות, אולם הדיון בה במשך כל השנים לא היה מנותק מהמציאות הכלכלית ומהצרכים בתחום המזון. כיום העיסוק בה מתמקד במידה רבה בהיבטים בעלי אופי מעשי וכלכלי ואף משתלב במגמת ההפרטה הרווחת בישראל.

ייתכן שתוצאה זו אינה צריכה להפתיע. לחוקי הכשרות היו תמיד גם השלכות כלכליות.¹⁰⁰ לשם השוואה אפשר לציין כי הדיון המשפטי באיסורים על שחיטת בקר בהודו, שמקורם

97 שם, בפסקה 48.

98 לתופעה זו יש מקבילות גם בתחומים קרובים. כך, למשל, הטלת הגבלות הלכתיות החורגות מדיני הכשרות במובן הצר עשויה להיתקל בהגבלות חוקיות כשהיא נעשית במסגרת החלטה פורמלית לפי חוק איסור הונאה בכשרות, התשמ"ג-1983. ראו למשל בג"ץ 465/89 רסקין נ' המועצה הדתית ירושלים, פ"ד מד(2) 673 (1990) (פסילת סירוב להעניק תעודת כשרות למקום שמתקיימים בו מופעים "בלתי צנועים"). לעומת זאת, אין כל הגבלה על הימנעות צרכנית מלפקוד את העסק ה"סורר" מאותם טעמים ממש.

99 לעיל הטקסט ליד ה"ש 50-51. כפי שצוין שם, בעיקרו של דבר, במחצית הראשונה של שנות התשעים הוחלט על "הפרטת" ייבוא הבשר לישראל לאחר שבמשך שנים רבות נעשה ייבוא הבשר על ידי הממשלה בלבד ולכן הוגבל לייבוא של בשר כשר. כאשר ביקשו יבואנים פרטיים רישיונות לייבוא בשר טרף לישראל התעוררה מחלוקת בנושא, וזו הובילה בסופו של דבר לחקיקת החוק שאסר על ייבוא בשר טרף.

100 כך, למשל, אפשר להזכיר את המאבק של קצבים נוצרים בימי הביניים נגד תחרות מצדם של קצבים יהודים, שנהגו למכור לגויים את הבשר שנמצא לא כשר (לאחר שחיטה) במחירים מופחתים תוך פגיעה במתחרים. ראו DAVID NIRENBERG, COMMUNITIES OF VIOLENCE: PERSECUTION OF MINORITIES IN THE MIDDLE AGES 170-72 (1996).

במסורת ההינדית, נעשה תמיד גם בזיקה להיבטים הכלכליים שלהם. כך, למשל, כבר בשנות החמישים של המאה העשרים הצדיק בית המשפט העליון של הודו את האיסורים כמעוגנים לא רק במסורת אלא גם בחיוניותו של הבקר לכלכלה החקלאית. נוסף על כך מקובל לסבור שהחוקים האוסרים על שחיטת בקר במדינות בהודו שנשלטות על ידי הינדים מובילים אף הם לתוצאות כלכליות לא מכוונות, דוגמת מכירתן של בהמות המיועדות לשחיטה למדינות אחרות בהודו שבהן יש רוב מוסלמי.¹⁰¹ אם כן, כמו בישראל, לחוקים שמקורם במסורת ובתרבות יש השלכות מעשיות והם אף מולידים תוצאות כלכליות לא מכוונות. במבט רחב דומה שהדיון המתקיים היום באיסורי החזיר מבטא תופעה כללית יותר – הקושי לקיים דיון מחודש בסטטוס קוו הישראלי בתחום של דת ומדינה. ההתייחסות לחוקים בנושא החזיר כאל חלק מן הסטטוס קוו¹⁰² מקשה על פתיחתם מחדש לדיון עקרוני כל עוד לא מתקיים דיון כזה בסטטוס קוו עצמו. בנסיבות אלה, העיסוק בנושא מתמקד בהיבטים הכלכליים והיישומיים שלו, הנתפסים כבעלי אופי ניטרלי ושייכים לתחום הצרכני או הרגולטורי.

101 ראו עוד Barak-Erez, *Symbolic Constitutionalism*, לעיל ה"ש 35.

102 אף שלא נחשבו לחלק מהסטטוס קוו כפי שהוגדר עם הקמת המדינה. ראו לעיל ה"ש 8.

